Cultuurhistorische waardestelling

Beekbergse Broek

te Apeldoorn

SB4

Specialisten in Groen Erfgoed

Cultuurhistorische waardestelling

Beekbergse Broek

te Apeldoorn

Opdrachtgever:
Gemeente Apeldoorn

SB4

Specialisten in Groen Erfgoed

Costerweg 1- K 6702 AA Wageningen 0317 424 167 www.sb4.nl info@sb4.nl

Colofon

© 2026, SB4 Bureau voor Historische Tuinen, Parken en Landschappen BV

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd of openbaar worden gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij op papier of digitaal, zonder voorafgaande toestemming van de opdrachtgever, in overleg met SB4. In geval van publicatie, geheel of gedeeltelijk, van dit als intern rapport bedoelde document, kan het noodzakelijk zijn om auteursrechten, copyright, publicatierechten en/of andere rechten te regelen met SB4 of andere partijen.

De afbeeldingen in dit rapport zijn gemaakt door de auteurs en de kaarten zijn noordwaarts georienteerd, tenzij anders aangegeven.

Cultuurhistorisch en tuinhistorisch onderzoek, tekst en opmaak:
SB4 Bureau voor Historische Tuinen, Parken en Landschappen
ir. C.H.P.M. (Kees) van Dam, ir. E.M.J. (Eric) Blok bnt
Costerweg 1-K
6702 AA Wageningen
www.sb4.nl

Projectnummer: 11630

Opdrachtgever: Gemeente Apeldoorn
Contactpersonen: H. Sanders
Versie: 15 juni 2026

INHOUDSOPGAVE

INLEIDING 5
Onderzoeksgebied 7

1. ASPECTEN UIT DE GESCHIEDENIS VAN HET GEBIED 9
Vroege bewoning 9
Agrarisch systeem 9
De markegenootschappen 9
Watermolens 11
Nieuwe verbindingen: wegen, kanaal en spoor 13
Kap van het Beekberger Woud 17
Ruilverkaveling 19
Snelwegen 21
Enkele afzonderlijke zaken 21

2. HUIDIGE SITUATIE 25
Karakteristieken vanuit de ontwikkelingsgeschiedenis 25
Historische relicten 29

3. WAARDENSTELLING 33
Waarderingsmethode 33
Beschermde waarden 35
Waarden per deelgebied 37
Waardering van structuren en elementen 39

4. VERSTERKINGSKANSEN 43

BRONNEN 44

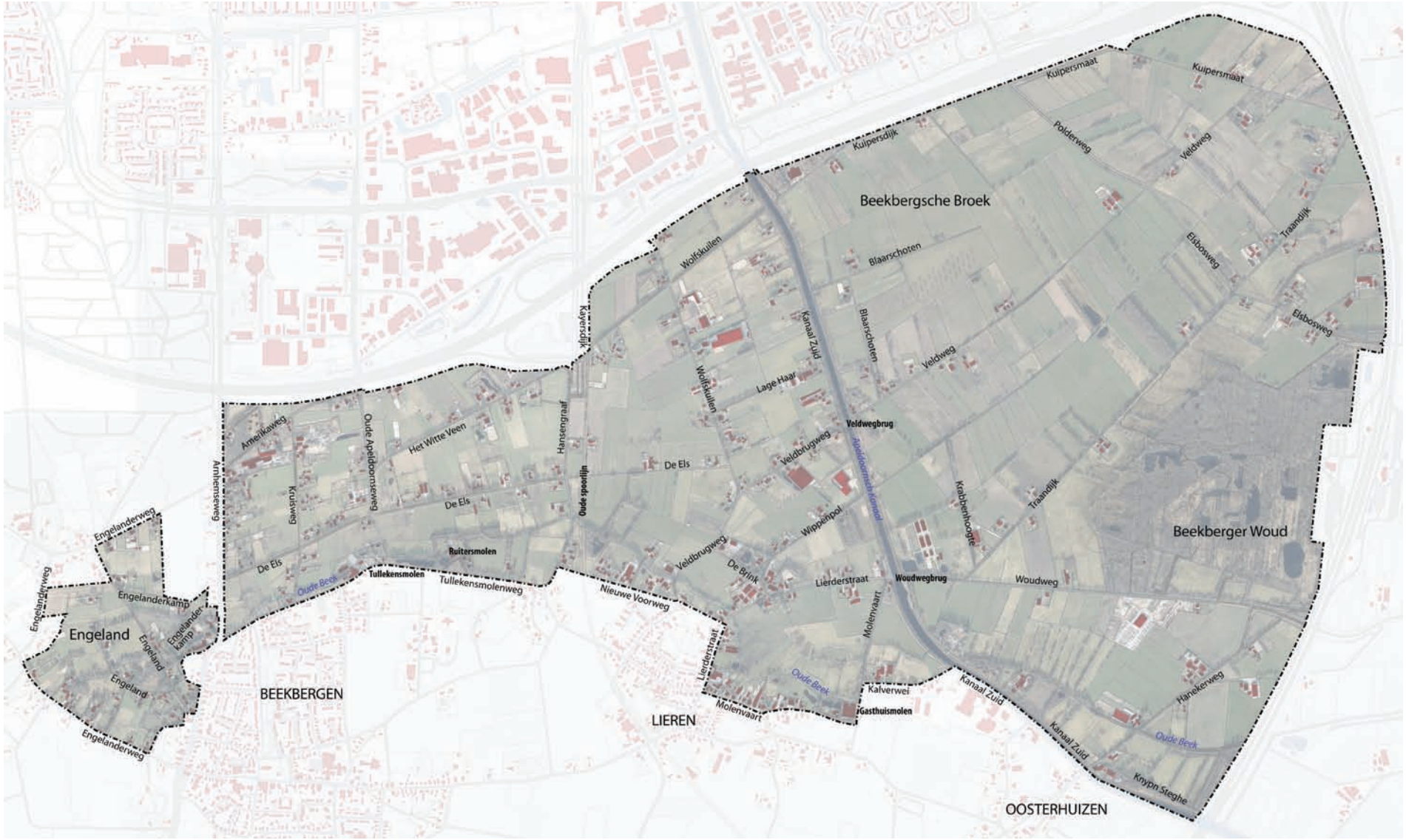
INLEIDING

In het gebied tussen de dorpen Beekbergen, Lieren en Oosterhuizen en de snelwegen A1 en A50 wordt door de gemeente Apeldoorn gekeken naar de mogelijkheden voor woningbouw. Op 26 juni 2025 heeft de gemeenteraad het ‘Koersdocument Zuidrand’ vastgesteld, waarin de belangrijkste uitgangspunten en richting voor de ontwikkeling bepaald, zoals de opgave voor zo’n 3000 woningen, alsmede werkgebied, natuur, zonnevelden en waterberging.
Met oog op deze ontwikkeling is gevraagd te onderzoeken welke cultuurhistorische aspecten, structuren en objecten van waarde zijn, en alszodanig in een nieuwe wijk behouden zouden moeten worden. Of welke kansen er liggen om cultuurhistorische onderdelen of aspecten in de gebiedsontwikkeling te versterken of verbeelden.

SB4 Bureau voor Historische Tuinen, Parken en Landschappen is opdracht gegeven om voorgenoemd cultuurhistorisch onderzoek uit te voeren, dat is gebaseerd op een literatuur-, bronnen- en kaartenstudie, en terreinbezoek. Daarbij heeft de focus op landschappelijke waarden en groen erfgoed gelegen, terwijl gegevens wat betreft bouwhistorische waarden zijn overgenomen uit andere onderzoeken. Daarbij is gebruik gemaakt van eerdere studies, waaronder het cultuurhistorisch onderzoek dat SB4 in 2010 in samenwerking met Arcx uitvoerde in het kader van vernieuwing van het bestemmingsplan voor Het Woud en Beekbergen-Loenen.

Het onderzoek is uitgevoerd door Kees van Dam (landschapsarchitect en specialist groen erfgoed), met medewerking van Eric Blok (landschapsarchitect bnt, tuinhistoricus en senior specialist groen erfgoed), beiden werkzaam bij bureau SB4.

SB4 Bureau voor Historische Tuinen, Parken en Landschappen
Wageningen, 2026.

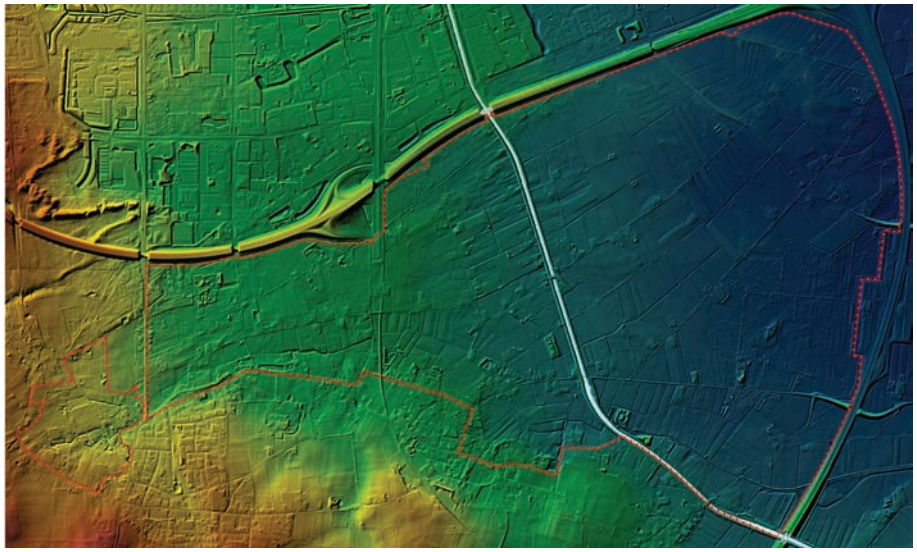

Het onderzoeksgebied met toponiemen.
(Bron ondergrond: Kadaster, pdok.nl.)

Onderzoeksgebied

Het onderzoek richt zich op het zoekgebied voor stedelijke uitbreiding in de zone tussen snelweg A1, Arnhemseweg, snelweg A50, de dorpen Beekbergen en Lieren en het Beekberger Woud.

De Oude (Beekbergse) Beek stroomt aan de zuidzijde van het onderzoeksgebied, op de grens tussen de dorpsbebouwing en het landelijk gebied. Het Beekberger Woud betreft een natuurontwikkelingsgebied, ter plekke van het oorspronkelijke moerasbos. Van west naar oost doorsnijden onder meer de Arnhemseweg, de Oude Apeldoornseweg, de historische spoorlijn Dieren-Apeldoorn en het Apeldoornsch Kanaal het gebied.

Actuele hoogtekaart van het onderzoeksgebied. De oranje-gele delen liggen het hoogst, op ca. 25 meter +NAP. Het groene aangeduide gebied tussen Arnhemseweg en spoor ligt op ca. 17-20 meter +NAP; het groen-blauwe gebied tussen spoor en kanaal op ca. 12-15 meter +NAP, het blauwe gebied tussen kanaal en A50 op ca. 12-8 meter +NAP. (Bron: AHN.)

Combinatie van de kadastrale minuutplannen uit 1827-1832 en ingekleurde digitale versie naar landgebruik.
(Bron: RCE, www.hisgis.nl.)

1. ASPECTEN UIT DE GESCHIEDENIS VAN HET GEBIED

Vroege bewoning

Vondsten wijzen op een vroege bewoning van het gebied dat nu wordt aangeduid als het Beekberger Broek. Vanaf de late pre-historie vond steeds meer permanente bewoning plaats, voornamelijk op de overgang tussen de hogere en lagere gronden. De omgeving van het dorp werd gecultiveerd, met akkers op de hogere delen.[1]
Vanaf de Vroege Middeleeuwen (450-1050) breidde de invloedsfeer van de agrarische nederzettingen zich geleidelijk uit, waarbij de nog niet ontgonnen gebieden werden geëxploiteerd voor brandhout, timmerhout en het hoeden van vee. Naar mate dit systeem intensiever werd, kregen deze gronden last van verschraling en verdroging, waarbij heidevelden met kleine bosschages ontstonden, met op de hogere zandgronden het onstaan van stuifzanden. De meer natte, drassige gebieden waren vaak het grootste deel van het jaar niet geschikt voor begrazing door vee, zodat deze als hooilanden in gebruik werden genomen of ontoegankelijk moerasbos waren, zoals het Beekberger Woud.

Bij Beekbergen lag al vroeg een belangrijke plaats voor de rechtspraak: het Herenhul. Hier was vanaf de 13 eeuw de ‘Hoge Bank van het Veluws landgericht’ gevestigd, hier kwamen de hertogen van Gelre samen om klaringen te houden. Een oude herberg ‘Het Rode Hert’ diende als slaap- en vergaderplaats voor de heren, dat nabij Engelanderweg 27 lag.[2]
Vanaf de kerk in Beekbergen gaat een pad opvallend recht langs het Herenhul naar Ugchelen. Aan de noordzijde heet deze thans Richtersweg; op een Toeristenkaart van Beekbergen en omstreken uit 1950-1955 is deze weg nog aangeduid als ‘Kerkpad’.[3] Naast Engelanderholt-Engelanderweg vormt dit één van de oude verbindingspaden door Engeland.

Agrarisch systeem

In de Vroege Middeleeuwen werd het agrarisch systeem verder ontwikkeld als samenhangend gebruik van heide-, bouw- en hooilanden. Als gemengd bedrijf met enkele stuks vee werd de mest verzameld in een potstal en verrijkt met heideplaggen. Het mengsel uit de potstal werd op de akkers gebracht, zodat deze permanent in gebruik konden worden genomen. De hogere gronden werden onder meer begraasd door schapen, waarbij schaapskooien aan de rand tussen eng en heide stonden.
Ook de lager gelegen gronden vormden een belangrijke schakel in het agrarische systeem. De lage natte gronden, zoals de graslanden langs de beken, werden in gebruik genomen als hooiland. Het hooi werd elk jaar voor de winter van het land gehaald, zodat de gronden geleidelijk verarmden, hoewel de beken af en toe mineraalrijk slib afzetten. Schapen en ander vee werd geweid op de drogere velden. Veldnamen met de uitgang -laar, -broek of -woud duiden op een vochtig tot nat gebied met meer of minder bos, waarvan de ‘wouden’ het moeilijkst begaanbaar waren. Vanuit Beekbergen waren er enkele uitvalswegen die de beek overbrugden richting de velden, zoals de Kruisweg, Oude Apeldoornseweg, Hansengraaf, Veldbrugweg en Lierderstraat. Aan die Lierderstraat lag net over de beek een soort ‘brink’, waar de huidige zijweg naar vernoemd is. Mogelijk had dit driehoekige heideperceel een rol in het verzamelen van vee.
Het toponiem ‘Blarenschoten’, dat nog wordt gebruikt voor een weg ten oosten van het kanaal, werd al in verband met het Beekbergse Broek genoemd in de holtspraak in 1515.[4]

De markegenootschappen

De ongecultiveerde, woeste gronden waren door begrazing met schapen, steken van plaggen en kappen van nutshout essentieel in de agrarische bedrijfsvoering. Ter regulering van het gebruik van deze extensief gebruikte gronden werden reeds in de 13e eeuw ‘marken’ opgericht. De gezamenlijke markegronden besloegen enorme oppervlakten, en bestonden uit stuifzanden, heidevelden, moerassen, hooilanden en grotere en kleinere stukken bos. In de 19e eeuw kwamen stemmen op om de marken op te heffen, wat tot protest van de eigenaren leidde. Geleidelijk werden al delen van de marke in pacht

1 Zie: Gemeente Apeldoorn, *Archeologische Kenniskaart*, 2012; https://www.hetgroteverhaalvanapeldoorn.nl/gebeurtenissen/prehistorische-bewoning-van-het-beekbergsebroek

2 Martijn Boosten, Masja Parlevliet, Nathalie Vossen (red.), *SAGA-rapport 8: Het Verborgen Verleden van het Engelanderholt*, Gemeente Apeldoorn, 2016, p. 20-21, 86-92.

3 Zie: GA, 0509, 1134: https://permalink.geldersarchief.nl/0CB62BC45288453FA823AB9BEE3ED131.

4 Vr. meded. dhr. E. Weeda; genoemd in resolutie 3; J.J.S. Sloet, *Geldersche Markerechten deel 1*, 1911, p. 113.

Uitsnede van een kaart van Het Loo door W. Leenen, ca. 1748. Langs de beek zijn enkele concentraties van bebouwing aangegeven bij de watermolens. Verder is in het gebied ten noorden van de beek niets ingetekend.
(Bron: CODA, P-006817.)

Uitsnede van de kaart van de Veluwe door M.J. de Man, ca. 1807.
(Bron: Wijck, H.W.M. van der, *Atlas Gelderse Buitenplaatsen, De Veluwe*, Alphen a/d Rijn, 1988.)

Eenvoudige arbeidershut aan de Arnhemseweg in Beekbergen, omstreeks 1900. Het dak is bedekt met heideplaggen.
(Bron: Eck, J. van, K. van der Hoek, C.J.C.W.H. Arnold, *Kadastrale Atlas Gelderland 1832, Beekbergen*, Stichting Werkgroep Kadastrale Atlas Gelderland, Velp, 1998.)

uitgegeven aan de gerechtigden, zoals grote delen van de hooilanden en het Beekberger Woud.
Het gebied tussen De Oude Beek en De Els werd reeds op het kadastrale minuutplan uit 1832 aangeduid als 'De Kleine Nieuwe Kampen', dat wijst op een latere (nieuwe) ontginning.

Enkele decennia na 1850 bestond de kadastrale gemeente Beekbergen nog voor zo'n 70% uit woeste gronden. In 1869 werd het Beekbergse Broek door de Marke geheel verdeeld en aan particulieren verkocht.[5] Dit viel samen met de ontwikkeling dat veel akkerbouwbedrijven zich gingen toeleggen op de veeteelt, met name vanwege uitputting van de gronden, import van goedkoop graan en hoge veeprijzen. Dit leidde tot een nog grootschaliger ontginning van de gronden die tot dan toe te nat werden bevonden, zoals de broek- en hooilanden. Deze ontginningsdrift viel tevens samen met de aanleg van het Apeldoorns Kanaal, waarbij wegenpatroon en enkele boerderijen zich op het kanaal richtten.
In de strook langs de Oude Beek ten noorden van Lieren en aan de rand van Oosterhuizen werden omstreeks het midden van de 19e eeuw enkele nieuwe ontginningsboerderijen gesticht. Deze boerderijen onderscheiden zich wat betreft de uiterlijke verschijningsvorm vrijwel niet van de oudere boerderijen.

Watermolens
Op de hellingen van de stuwwal ontsprong van nature een beek, die in oostelijke richting naar de IJssel afwaterde. Door het aanwezige hoogteverschil konden de waterstromen worden benut als energiebron. De watermolens werden gebruikt voor verschillende bedrijfsdoeleinden, zoals het malen van graan, fabricage van papier en wassen van textiel. Door het plaatslijk graven van geulen in de stuwwal tot de grondwaterspiegel ontstonden zogenaamde sprengen die zorgden voor voldoende aanvoer van water voor de molens. Vooral de papierfabrikanten buitten de mogelijkheden van de sprengen uit en benutten de voordelen van het zuivere grondwater voor het fabricageproces. In eerste instantie werd de molen aan de natuurlijke loop van de beek geplaatst. Later werden de sprengen vaak naast de beek hoger opgeleid om een groter verval te krijgen voor de watermolen, waardoor min of meer parallelle waterlopen ontstonden.
Met name Engeland vormde het brongebied voor de beek, waar meerdere sprengkoppen zijn uitgegraven. De noordelijke tak is na de oorlog rechtgetrokken en gedeeltelijk gedempt, mogelijk in het kader van de ruilverkaveling. De zuidelijke takken zijn nog grotendeels aanwezig, met enkele dikke elzenstoven erlangs. De meest westelijke tak, achter Engelanderweg 24-26, liep oorspronkelijk verder door richting Bruggelerweg, zoals door W. Leenen op de kaart uit 1748 werd aangegeven.[6]

Een van de eerste molens was de Gasthuismolen uit 1295. Deze watermolen lag op de zuidoever van de Oude Beek aan de Molenvaart in Lieren. De molen dankte haar naam aan het Sint-Petersgasthuis in Arnhem, dat in 1533 eigenaar werd. Al het graan uit de omgeving van Beekbergen en Lieren diende op deze molen te worden gemalen. In 1907 werd de molen na een brand opnieuw gebouwd om te dienen als korenmolen en wasserij. Omstreeks 1948-1951 is de molen buiten werking gesteld. Thans is er een metaalwarenbedrijf in gevestigd.[7]

Hetzelfde gasthuis stichtte in 1535 een 'volmolen', voor het vollen van wol, op de zuidoever van de Oude Beek, ten noorden van Beekbergen. Vanaf 1601 nam Marten Orges de molen in gebruik als papiermolen, welke later de naam Tullekensmolen (I) (1872 en 1890 afgebrand) kreeg. Tussen 1904 en 1968 diende de molen als wasserij.[8]
Op de noordoever werd omstreeks 1679 of 1718 een tweede papiermolen gebouwd, aangeduid als Tullekensmolen (II). Tezamen met de zuidelijke molen brandde deze in 1872 af en werd niet meer herbouwd.[9] Tot aan de Tullekensmolen (vanaf Arnhemseweg) is de beekloop thans nog opgeleid (verhoogd).

5 Niek Grupstra, *Prothocoll van Loenerbos, Verandering in landgebruik en -beheer in de marke van Loenen en Zilven 1595-1893*, Masterscriptie Rijksuniversiteit Groningen, 29 november 2012, p. 118.

6 Martijn Boosten, Masja Parlevliet, Nathalie Vossen (red.), *SAGA-rapport 8: Het Verborgen Verleden van het Engelanderholt*, Gemeente Apeldoorn, 2016, p. 112-114.

7 Gemeente Apeldoorn, *Archeologische Kenniskaart*, 2012, p. 49; https://www.geheugenvanapeldoorn.nl/gemeentemonumenten/m/molenvaart-47-49-lieren-gasthuismolen/pointofinterest/detail; https://www.apeldoorn-orden.nl/links/kloosterboer.html; https://www.bekenstichting.nl/gasthuismolen/

8 https://www.bekenstichting.nl/tullekensmolen/; https://nl.wikipedia.org/wiki/Tullekensmolen_(zuid); https://www.geheugenvanapeldoorn.nl/bijzondere-plaatsen/beekbergen-lieren-en-oosterhuizen/tullekensmolen/pointofinterest/detail.

9 Gemeente Apeldoorn, *Archeologische Kenniskaart*, 2012, p. 49; https://nl.wikipedia.org/wiki/Tullekensmolen_(noord);

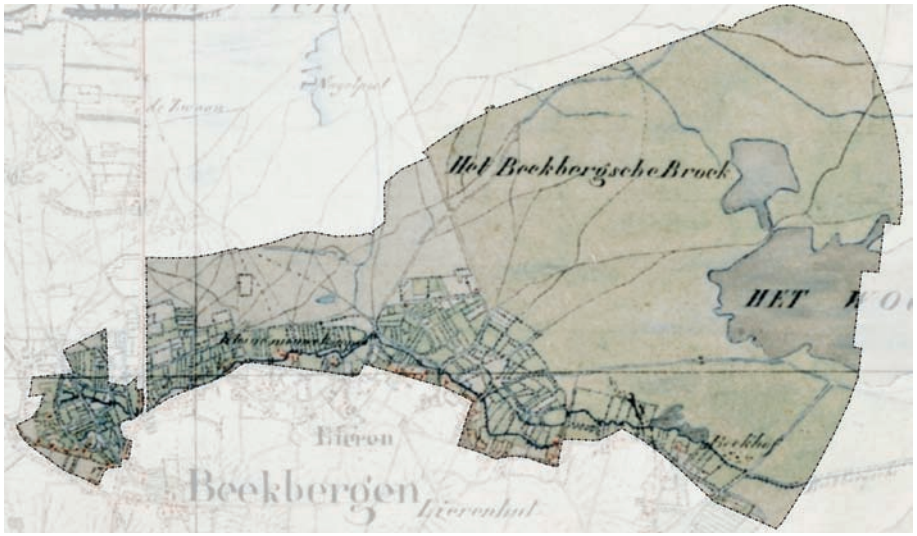
Het stelsel van sprengkoppen en sprengen in Engeland, volgens het kadastrale minuutplan in 1832, met aanliggend bos (groen) en heide (licht groen).
(Bron ondergrond: Kadaster, pdok.nl.)

De (Oude) Beekbergense Beek, met locaties van de watermolens en aanpassingen van het beektracé: beek in 1832 (rood) en thans (blauw). 1) Tullekensmolen I+II, 2) Ruitersmolen I+II, 3) Gasthuismolen. (Bron ondergrond: Kadaster, pdok.nl.)

Uitsnede en combinatie van veldminuutbladen, ca. 1840. Deze werd tot ca. 1870 bijgewerkt. (Bron: NA, NL-HaNA_4.TOPO_7.33.7-groot en NL-HaNA_4.TOPO_7.33.8-groot.)

Uitsnede van de topografische kaart, ca. 1849.
(Bron: NA, Topotijdreis.nl.)

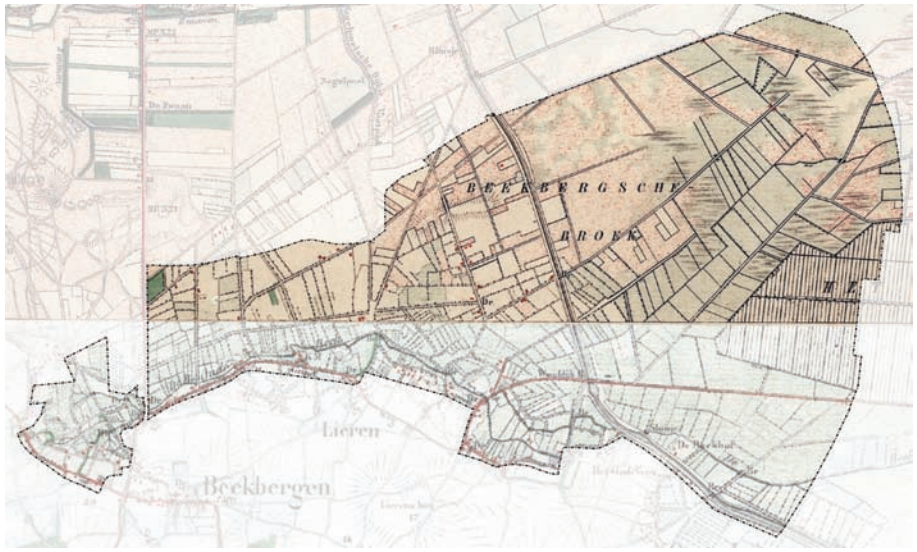
In 1606 stichtte Marten Orges een tweede molen enkele meters stroomafwaarts op de zuidoever: de Ruitersmolen (I) (Tullekensmolenweg 47). Hij had daarvoor een stuk grond in pacht gekregen van de geërfden van de Lierdermark. Op de noordelijke oever van de beek werd in 1693 Ruitersmolen (II) gebouwd. Samen met de molenaars- en knechtswoningen vormden de molens een bebouwingslint langs de beek.
In 1843 bouwde Derk Albert Boks de zuidelijke papiermolen (I) om tot korenmolen. De noordelijke molen brandde op 15 oktober 1864 af en werd niet meer herbouwd.
Bij de Ruitersmolen was in de 19e eeuw sprake van een woning 'Het Ruiterserve'. Een akte uit 1879 sprak van een afgebrand huis. De eerste steen van de huidige villa 'Ruiterserve' werd in 1926 gelegd.[10]
Tot ongeveer 1954 werd op de Ruitermolen (I) gemalen, waarna huis en molen werden verkocht. In de jaren 1979-1985 is de molen weer maalvaardig gemaakt, waarvoor onder andere een waterrad, een wateras en een binnenwaterwiel aangebracht moesten worden.[11] De grote vijver ten westen van de Ruitersmolen betreft geen molenwijer, maar is tussen ca. 1960 en 1974 aangelegd, mede als riooloverstort.

Nieuwe verbindingen: wegen, kanaal en spoor
Beekbergen lag bij enkele belangrijke doorgangswegen, zoals een Hanzeweg van Harderwijk over Ugchelen naar Doesburg en Duitsland en de weg van Apeldoorn naar Arnhem.[12] De onverharde wegen rondom Apeldoorn werden geleidelijk verbeterd, eerst met grind, later met stenen. Koning Willem I liet de wegen naar Deventer, Zutphen en Arnhem in 1830 bestraten. Op het kadastrale minuutplan uit 1832 is ten oosten van het oude tracé van de Arnhemseweg het kaarsrechte traject van de nieuwe 'Straatweg van Apeldoorn naar Arnhem' getekend.
Om de povere situatie van de Oost-Veluwe te verbeteren was een betere ontsluiting van groot belang. Reeds in de 14e eeuw werd de Apeldoornse Grift gegraven om kwelwater uit de Veluwe af te voeren. De Grift werd op bescheiden schaal tevens gebruikt voor scheepvaart.

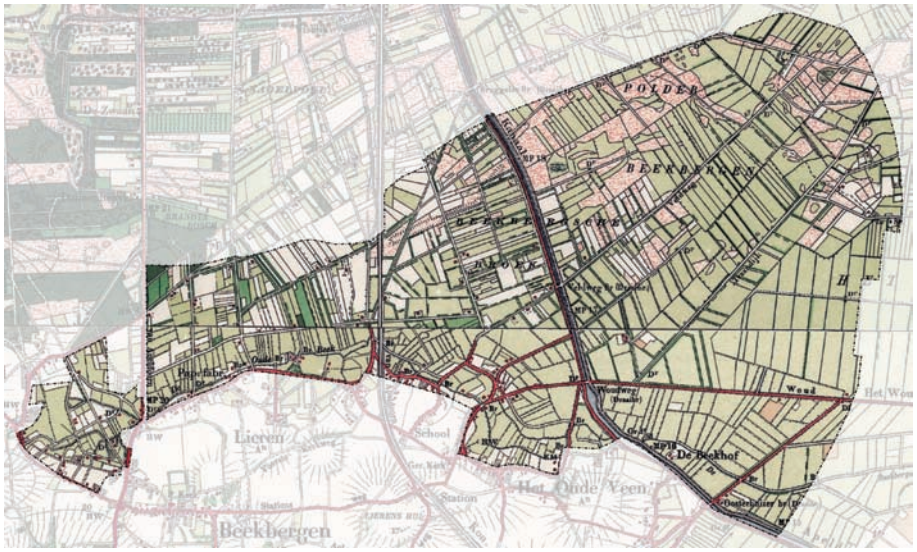
10 https://onsoosterhuizen.nl/berichten/de-historie-van-landgoed-ruiterserven-en-zijn-bewoners-deel-2
11 https://www.ruitersmolen.nl/geschiedenis
12 Gemeente Apeldoorn, *Archeologische Kenniskaart*, 2012, p. 50; https://dorpsraad-beekbergen.nl/geschiedenis/6-het-kerspel-beekbergen-en-de-marken/

In 1824 kreeg het project om naast de Grift een nieuw kanaal te realiseren politieke en financiële steun van koning Willlem I. Op 13 april 1829 werd het eerste deel van 32 kilometer van Apeldoorn naar de IJssel bij Hattem geopend.
In de jaren 40 van de 19e eeuw ontstonden plannen om ook het kanaaldeel tussen Apeldoorn en Dieren te realiseren, mede gezien de merkbare positieve gevolgen op de landbouw en nijverheid door de aanleg van het Griftkanaal (noordelijke kanaaldeel). Dit zuidelijke deel werd vaksgewijs tussen 1858 en 1868 gegraven, na financiële toezeggingen door Provinciale Staten en betrokken gemeenten. Dit tracé kende een hoogteverschil van ca. 10 meter, waarbij het niveau van het kanaal boven de grondwaterspiegel lag. Er werd namelijk zoveel mogelijk de 13,2 NAP-hoogtelijn gevolgd, die toen voornamelijk over nog niet in cultuur genomen gronden voerde. Om dit hoogteverschil te overbruggen werd bij Dieren een voor Nederland unieke drietrapssluis gebouwd. Door de hoge ligging was er niet voldoende water. Om dit probleem te verhelpen werd in eerste instantie de molen aan de Kayersbeek uitgekocht, zodat deze beek water aan het kanaal kon leveren, zeker na verlenging in 1868. Ook werd de Oosterhuizerspreng (1867, verlengd in 1869) en Zwaanspreng (1867-1868) gegraven, evenals de Veldhuizerspreng (1869-1872). Deze laatste werd - toen de wateraanvoer nog niet voldoende bleek - verlengd met de Vrijenbergerspreng (1874-1876). Andere bestaande beken, zoals de Oude Beek vanuit Beekbergen, kenden een lager waterniveau en konden het kanaal niet voeden. Zij werden onder het kanaal door geleid, zodat de molens ten oosten van het kanaal konden blijven draaien.

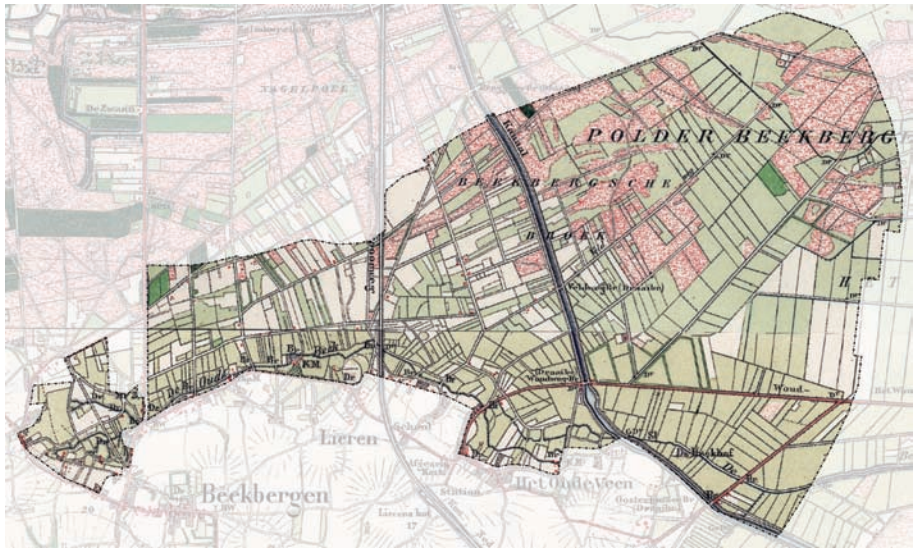
Het kanaal van 23 kilometer was geschikt voor schepen tot 200 ton, en kreeg zo'n 16 bruggen en twee spoorbruggen. Het kanaal kreeg aan beide zijden een pad, waarbij het oostelijke pad fungeerde als jaagpad en het westelijke als rijweg (aan de noordzijde was dit andersom). Aan de westzijde stonden sluis- en brugwachterswoningen, die een kenmerkende architectuur kregen. Zo hadden enkele sluiswachterswoningen een T-vorm om het kanaal goed in de gaten te kunnen houden.
Binnen het onderzoeksgebied liggen tussen de twee grote viaducten van autosnelwegen A1 en A50 drie bruggen: Veldwegbrug, Woudwegbrug en Oosterhuizensebrug. Oorspronkelijk werd de Woudwegbrug uitgevoerd als draaibrug; de overige bruggen waren als vlotbrug of als eenvoudige houten

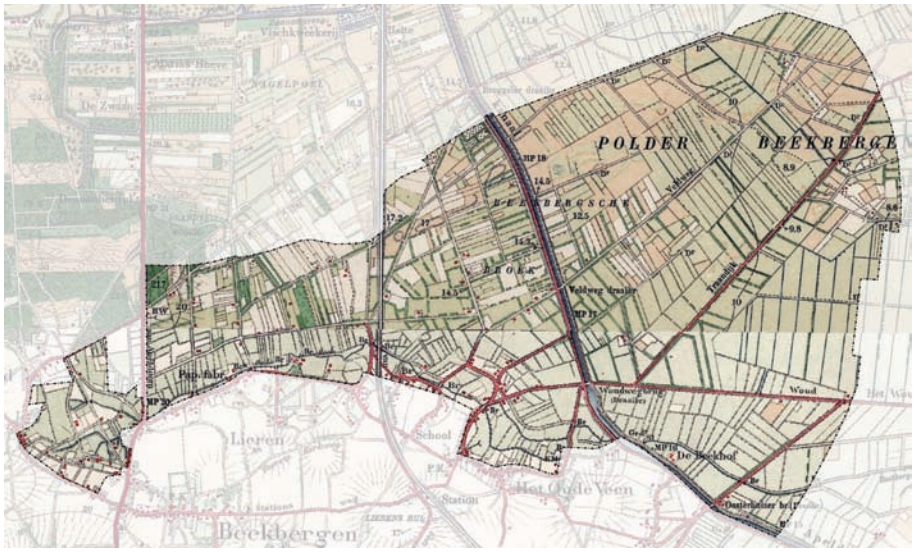
Uitsnede en combinatie van topografische kaarten, uitgave 1872-1874.

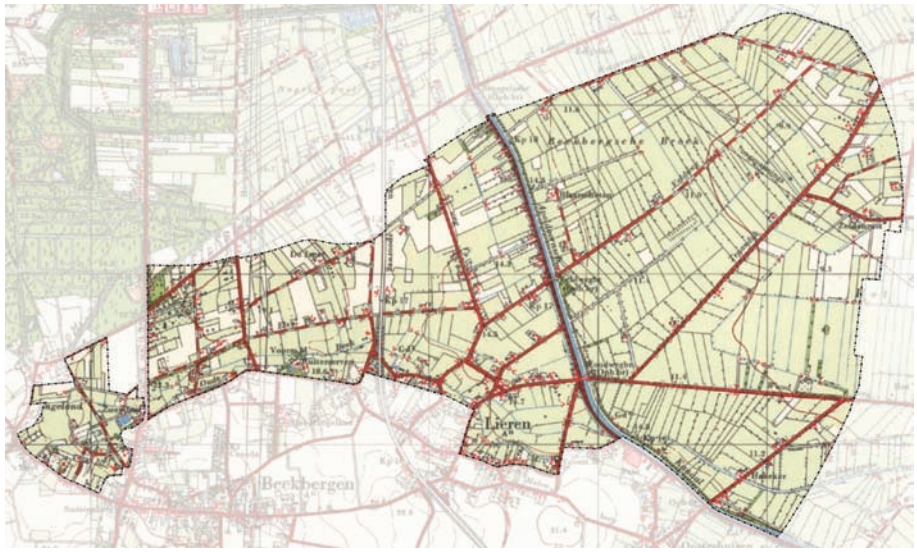
Uitsnede en combinatie van topografische kaarten, uitgave 1907-1911.

Uitsnede en combinatie van topografische kaarten, uitgave 1892-1898.
(Bron: Kadaster, topotijdreis.nl.)

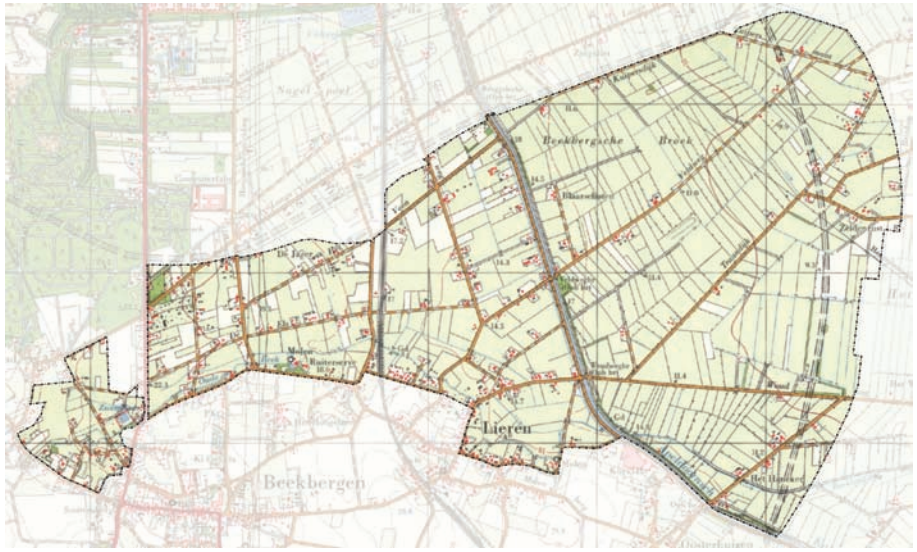
Uitsnede en combinatie van topografische kaarten, uitgave ca. 1923.
(Bron: Kadaster, topotijdreis.nl.)

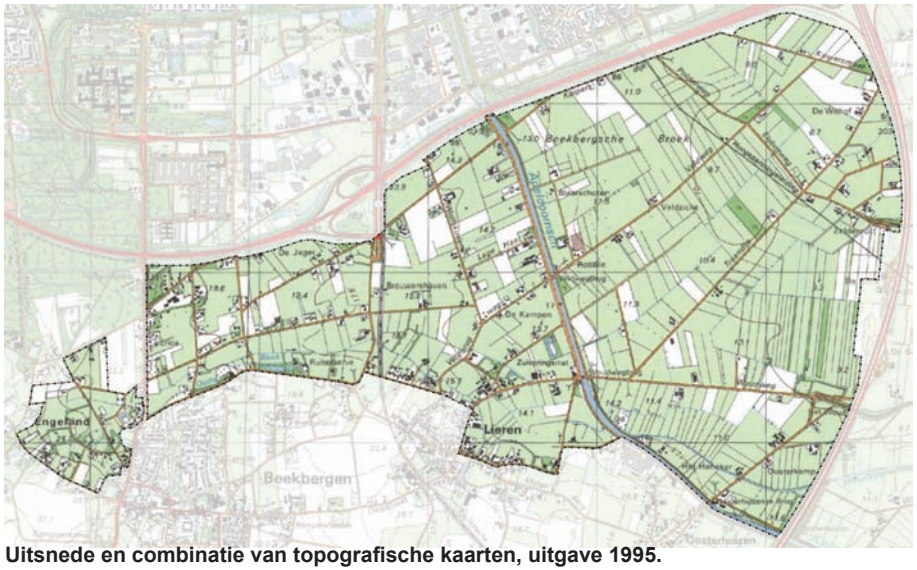
Uitsnede en combinatie van topografische kaarten, uitgave 1958.

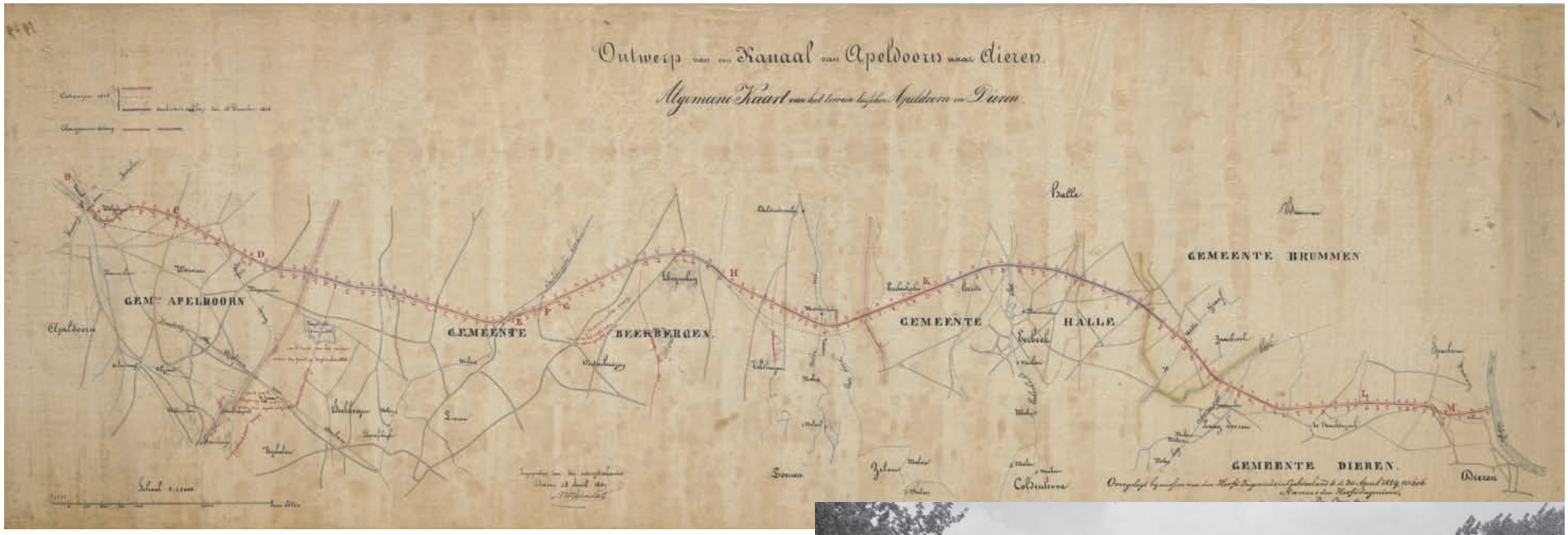
Uitsnede en combinatie van topografische kaarten, uitgave 1988.

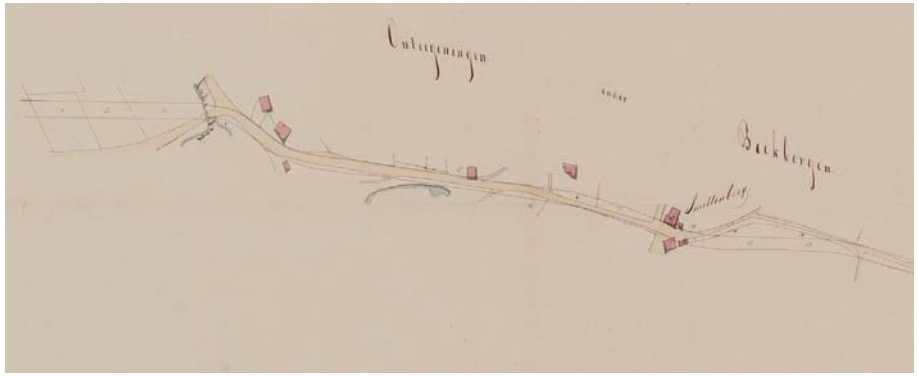
Uitsnede en combinatie van topografische kaarten, uitgave 1966.
(Bron: Kadaster, topotijdreis.nl.)

Uitsnede en combinatie van topografische kaarten, uitgave 1995.
(Bron: Kadaster, topotijdreis.nl.)

Ontworpen tracé voor het kanaal tussen Apeldoorn en Dieren, 1859.
(Bron: RAZ, SZU006000355.)

Plan voor de verbetering van de Arnhemseweg, door G. Leydekkers, G.J. Dibbets, 1829-1830. Links komt het nieuwe, rechte tracé aan bij de brug over de beek bij Beekbergen. Het noorden is links. (Bron: GA, 0875, 337-0003.)

Het Apeldoorns Kanaal met beplantingen, foto door Nijhof/Heidemij, 1953.
(Bron: NA, NL-HaNA_2.24.06.02_0_168-0226-groot.)

ophaalbrug uitgevoerd.[13]
De Woudwegbrug werd in de jaren ’30 van de 20e eeuw verbeterd in het kader van werkverruimende maatregelen voor werklozen. Deze werd vervangen door een stalen ophaalbrug van het zogenaamde Hollandse type, waarbij de hameistijlen aan de bovenzijde met elkaar verbonden zijn. Vanwege de ligging van het jaagpad, openen de bruggen aan de oostzijde.
Op 10 mei 1940 zijn alle bruggen over het Apeldoorns kanaal door het Nederlandse leger opgeblazen. De bruggen zijn in de oorlog hersteld, maar werden op 16 april 1945 door terugtrekkende Duitse troepen opnieuw opgeblazen en vervolgens na de bevrijding weer hersteld.
Bij de Woudwegbrug (Kanaal Zuid 268) is omstreeks 1880 een brugwachterswoningen gebouwd, van het type dat ook bij andere bruggen en sluizen langs het kanaal kwam.
Op verschillende plekken werden losplaatsen langs het kanaal ingericht. Tussen 1873 en 1881 werd geleidelijk het kanaal verdiept en verbreed, maar met afnemende noodzaak, door de aanleg van de spoorlijn. De passeerplekken en verbredingen bij bruggen, zoals te zien zijn ten zuiden van de Woudwegbrug op de kaarten van omstreeks 1870, verdwenen daarbij. Tussen 1867 en 1900 werd langs het kanaal beplanting aangebracht in aaneengesloten rijen, met name eiken, Amerikaanse eiken en beuken. De beplanting diende als beschutting tegen zon en wind. In de Tweede Wereldoorlog werden veel bomen langs het kanaal gekapt in verband met de grote brandstofnood in Apeldoorn.[14]

Reeds vanaf 1876 kreeg het kanaal een geduchte concurrent door de aanleg van spoorlijnen. Wel kwamen er nog een aantal bedrijven langs het kanaal, zoals een kurkfabriek en steenfabriek Alba in Oosterhuizen. Het noordelijke deel van het kanaal werd in 1962 gesloten voor de scheepvaart. Sluiting van het zuidelijke traject volgde in 1972, ondanks vervanging van de drietrapssluis te Dieren door een moderne sluis. Na de sluiting voor de scheepvaart zijn de Veldwegbrug en Oosterhuizensebrug vervangen door vaste betonnen bruggen.

Het spoortraject Apeldoorn-Dieren werd in 1887 geopend, als onderdeel van de ‘Koning Willem III-lijn’ welke van Dieren, via Apeldoorn naar Zwolle loopt. Het spoor werd druk bereden voor zowel passagiersvervoer als goederenvervoer (hout en papier t.b.v. de lokale industrie). De spoorlijn werd jarenlang geëxploiteerd door de Koninklijke Nederlandsche Locaalspoorweg-Maatschappij (KNLS), maar na de Tweede Wereldoorlog zakte het gebruik op de spoorlijn in. In 1947 eindigde het reguliere passagiersvervoer, terwijl het goederenvervoer nog doorliep tot 1984. De laatste goederentrein reed op 1 juni 1984. In 1975 startte de Veluwsche Stoomtrein Maatschappij (VSM) op de lijn Apeldoorn - Dieren met een museumbedrijf, met station Beekbergen uit 1886 te Lieren als thuisbasis.[15]

Kap van het Beekberger Woud
Ten oosten van Lieren en Oosterhuizen was een deel van de heide zodanig nat en ontoegankelijk dat er een moerasbos was overgebleven. Dit bos met de naam ‘Het Woud’ maakte deel uit van de Lierder Mark en werd in 1648 ‘*onrendabel onland*’ genoemd, waar elzen en enkele essen groeiden.

Van der Aa meldt in 1840: “*Dit bosch is een der merkwaardigste bosschen van ons Vaderland en misschien het eenig natuurwoud, waar nooit in geplant is of wordt. De plantengroei is er zo weelderig als ergens in ons geheele land. Het bestaat meest uit elzenbomen, die zich zelven zaaien, en soms wel een hoogte van 20 ellen bereiken. Voorts ziet men er de schoonste essen en eikenbomen, heesters van de vreemdste soort en wilde bloemen. De zwarte bezie, de framboos, de braam- en de boschbes vindt men er in overvloed. Ook nestelen er goudvinken en nachtegalen; terwijl er eenige hoge terpen, horsten genaamd, in gevonden worden, waarvan de hoogste eenige oudheden opgeleverd heeft, die waardig zijn verder nagespeurd te worden. Wegens de weeken, moerassigen grond, kan uit dit bosch niet dan bij sterke vorst gehaald worden, en is het slechts bij drooge zomers te begaan*”.
Het Woud leverde hout voor onder meer palen, vaten, klompen, bedijkingen,

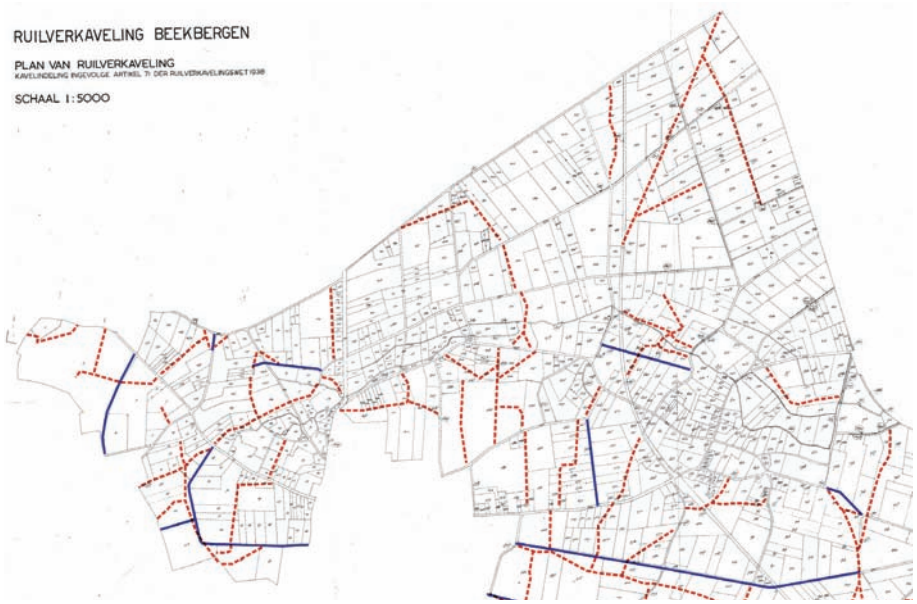
13 Hoewel de topografische kaarten van begin 20e eeuw elke brug abusievelijk als ‘draaibrug’ aanduiden.

14 Gelders Genootschap, ongepubliceerde toelichting uit 2002; https://www.geheugenvanapeldoorn.nl/bijzondere-plaatsen/oost-en-welgelegen/apeldoorns-kanaal/pointofinterest/detail; https://www.hetgroteverhaalvanapeldoorn.nl/gebeurtenissen/opening-van-het-apeldoorns-kanaal; https://www.erfgoedkanaal.nl/geschiedenis-van-het-kanaal

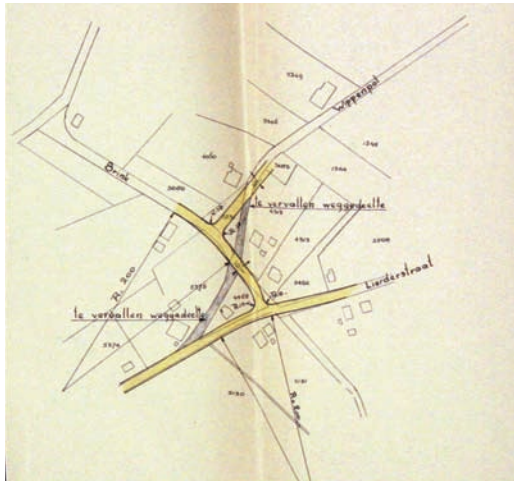
15 https://nl.wikipedia.org/wiki/Spoorlijn_Dieren_-_Apeldoorn; https://mijngelderland.nl/inhoud/organisaties/veluwsche-stoomtrein-maatschappij

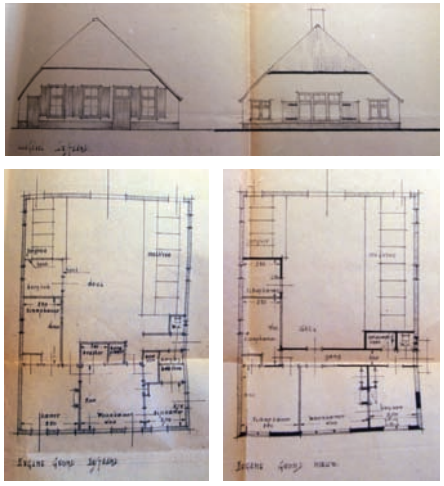
Landschapsplan voor de Ruilverkaveling Beekbergen, door de afdeling Landschapsverzorging van Staatsbosbeheer, ca. 1947-1951.
(Bron: WUR , Spec. Coll., 42.0331.01).

Kaart met de nieuwe indeling van percelen en wegen, ca. 1953. De wegen die uit gebruik dienden te worden genomen zijn rood gestippeld; nieuwe wegen zijn in blauw aangegeven. (Bron: gemeente Apeldoorn; bewerkt door SB4.)

Wegverbetering bij De Brink en Lierderstraat ter 'nastreving van een loodrechte projectie van de aslijnen' ten behoeve van de verkeersveiligheid, ca. 1954.
(Bron: CODA).

Bouwtekeningen uit 1953 van de aanpassing van een boerderij aan de Lierderweg in het kader van de Woningwet en in samenhang met de Ruilverkaveling Beekbergen. De indeling van de voorgevel wordt gewijzigd, waarbij de voordeur naar de rechter zijkant wordt verplaatst. Er komt een gang tussen het woon- en het bedrijfsgedeelte, een aparte keuken wordt geïntroduceerd en de bedstee verdwijnt uit de slaapkamers. (Bron: CODA).

haard- en kookvuur, er zullen eikels zijn geraapt en er werd turf gestoken. Daarnaast zal er sprake zijn geweest van houtskoolproductie, waarvan in onder meer het markeboek van 1827 nog sprake is. Rondom het Beekbergse Woud werd frequent gestroopt om ‘s winters enig vlees te verkrijgen, hoewel het jachtrecht bij de eigenaren van het Loo rustte. Rondom het Woud, in het ‘Achterveld’, leefden verschillende minder bedeelden in eenvoudige hutten. Tijdens de oogsttijd werden de huttenbewoners ingeschakeld door de markeboeren.

In de Middeleeuwen waren pogingen gedaan om delen te ontginnen, maar de waterhuishouding zal reden zijn geweest dat dit niet slaagde. Enkel bij droge zomers en strenge vorst was het Woud toegankelijk, aangezien er doorgaans ca. 80 cm water kon staan.
In het midden van de 19e eeuw werden eerste stappen gezet in het ontwateren. Er werden twee dijken aangelegd: Traandijk in het noorden en Wouddijk in het zuiden. Voor de ontwatering van dit gebied werd een leigraaf gegraven, die afwaterde richting het noordoosten.
In 1869 sprak de meerderheid van de markegerechtigden zich uit voor kap van het bos en verkoop van de percelen. Op 28 september 1869 werd Het Woud geveild en aangekocht door B. van Spreekens uit Velp. Van een deel van de opbrengst werd de Woudweg van Lieren naar Klarenbeek met grint verbeterd. De oorspronkelijke route liep direct langs de beek en was in 1862 verlegd naar een rechte dijk door de markegronden.[16]
Voor plan en toezicht werd H.J. Bosker aangesteld, geholpen door een veldwachter als opzichter. Na enige studie ter plekke werd in november een bijna vijf kilometer lange ringsloot gegraven, waarvan ongeveer een derde uit een al bestaande sloot bestond. De ringsloot werd aangesloten op de Groote en Kleine Leigraaf. Door het Woud werd vervolgens een recht kruis uitgekapt voor de aanleg van een weg met aan weerszijden sloten. De noord-zuidsloot kwam uit bij de Groote Leigraaf. De goed begaanbare weg was tevens nodig om het hout af te voeren, waarvoor honderd arbeiders werden ingehuurd. Het hout bracht echter minder op dan men verwachtte. Evenwijdig aan de Woudweg, nu Van Spreekensweg, werden kavelsloten gegraven op regelmatige afstand. In juni 1871 werd de laatste boom geveld. De hoogten (horsten) werden geëgaliseerd en de veengaten gedicht. In het kader van de werkverschaffing werd nog in de eerste helft van de 20e eeuw gewerkt aan egalisatie. Kort na de verkoop van het Woud werd de Lierdermark definitief opgeheven, net als de Speldermark en Bruggelermark.

Overigens lag ten noordwesten van het Woud het Rietger: een afzonderlijk, meer toegankelijk elzenbroekbos. Dit werd eveneens gekapt en ontgonnen en is thans onderdeel van het Beekbergse Broek, tussen Traandijk en Veldweg.

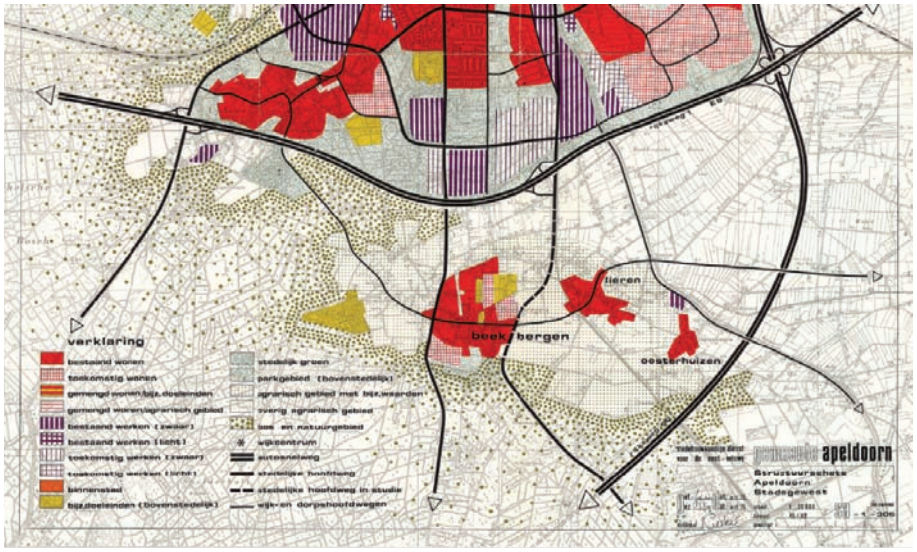
Ruilverkaveling
De intensivering in de landbouw had met name na de Tweede Wereldoorlog grote gevolgen voor het landschap. Zo kwam er steeds meer agrarische bebouwing en nam de kavelbeplanting af waardoor de oorspronkelijk meer besloten gebieden steeds meer open worden. In het gebied ten westen van het kanaal vond een ruilverkaveling plaats, terwijl die in het oostelijk deel uitbleef.

In december 1953 werd ingestemd met een ruilverkaveling van de gronden rondom Beekbergen en Lieren door de Gedeputeerde Staten van Gelderland. Het plan omvatte onder meer een optimalisatie van de situering, kavelvorm en ontwatering van de agrarische landerijen. Een andere belangrijke maatregel betrof de verbetering van de ontsluiting. Daarbij werden een aantal sloten gegraven en bovenal bestaande wegen verbeterd of opgeheven en nieuwe wegen aangelegd. Veel wegen waren nog onverhard. Een groot aantal korte, bochtige, diagonale en doodlopende wegen verdween, zoals de Haarweg tussen Hansengraaf en de Bruggeler Draaibrug. De Nieuwe Voorweg verving een slingerende weg langs de Oude Beek en kwam aan de zuidzijde van de bebouwing te liggen. De Veldbrugweg werd uiteindelijk niet aangepast, omdat dan ook de brug moest worden verlegd en dit tot hoge kosten zou leiden. Korte tijd na de vaststelling van het Ruilverkavelingsplan voegde de gemeente Apeldoorn de wijziging van enkele kruisingen toe aan de planuitvoering, aangezien die niet meer voldeden aan de verkeersveiligheid. Omstreeks 1955 was sprake van een verbreding van enkele wegen van drie naar vier meter, vermoedelijk uitgevoerd door de Heidemij.
Aangezien het plan voor Beekbergen en omgeving een vroege ruilverkaveling betrof, zal er voornamelijk oog zijn geweest voor functionele optimalisatie vanuit landbouwkundig perspectief. Toch werd er door de afdeling Landschapsverzorging van Staatsbosbeheer omstreeks 1951 een landschapsplan

16 Zie: H. van Lohuizen, ‘Het Beekbergerwoud, de geschiedenis van een verloren oerbos (Beekbergen-Lieren)’, in: *De Marke*, 1980, nr. 2; https://www.ohv-demarke.nl/publicaties/blad/1980; https://nl.wikipedia.org/wiki/Beekbergerwoud.

Uitsnede van het 'Uitbreidingsplan in hoofdzaak' van Apeldoorn, 1947. Diverse oudere wegen fungeren als primaire en secundaire verkeerswegen. (Bron: GA, 0039,12593-0001.)

Uitsnede van de Structuurschets Stadsgewest Apeldoorn, 1976. De engen van Engeland, Beekbergen, Lieren en Oosterhuizen zijn aangeduid als 'agrarisch gebied met bijzondere waarden'. (Bron: CODA, K-00U081.)

**Uitsnede van het Structuurplan Binnenstad Apeldoorn, 1978. De verbindingsweg tussen Kayersdijk en Loenenseweg is vervallen.
(Bron: CODA, K-00U085.)**

opgesteld, vermoedelijk door landschapsarchitect Harry de Vroome. Dit plan voorzag in beplanting van diverse wegen en herplant (en indien mogelijk behoud) van kavelgrensbeplanting als geheel in de gedeelten waar dit reeds voorkwam, namelijk in het Beekbergse Broek en het gebied ten zuidoosten van Oosterhuizen. De enken kregen vrijwel geen beplanting en de bosrand werd aangevuld met kleine plukken bos. Opvallend is dat in het gebied relatief veel weg-, kavelrand- en struikbeplanting staat geprojecteerd. Alleen tussen Veldbrugweg en Wippenpol lijkt de huidige kavelrandbeplanting aan het landschapsplan gerelateerd en deels nog aanwezig. De eenzijdige wegbeplanting zal in deze periode tot stand zijn gekomen. Plaatselijk staan nog enkele rijen met essen, zoals aan Engeland en Kalverwei.
In een brief uit mei 1954 van Burgemeester en Wethouders van Apeldoorn was sprake van het aanbrengen van bomen, struikgewas en hagen door het uitvoeringsorgaan, de plaatselijke commissie voor de ruilverkaveling, op advies van Staatsbosbeheer. Dit stuitte echter op hevige kritiek van de dienst Gemeentewerken, aangezien telefoon- en elektriciteitsnetwerken in de bermen beschadigd zouden kunnen worden, het schonen van de sloten werd bemoeilijkt, verbreding van de wegen in de toekomst werd belemmerd, het beheer kostbaar zou zijn en sneeuw zich in de winter zou kunnen verzamelen tegen de hagen. In hoeverre het landschapsplan werd uitgevoerd, is hiermee onzeker.
Tenslotte hing wijziging van een aantal boerderijen en nieuwbouw van stallen vermoedelijk samen met de ruilverkaveling. In het dossier van de gemeentelijke dienst over de ‘woningverbetering’ bevinden zich een aantal bouwtekeningen, waaruit onder meer blijkt dat de bedstee uit de slaapkamers verdween.

Om te overleven moeten de boerenbedrijven na 1965 uitbreiden en verder specialiseren. Daardoor ontwikkelen met name de boerderijen ten noorden van de Beekbergse beek tot uitgebreide complexen met in verschillende fasen gerealiseerde grote stallen. In een enkel geval bleef daarbij het historische hoofdgebouw bewaard door het op te nemen in de nieuwe configuratie. In de meeste gevallen moest echter de oorspronkelijke boerderij wijken voor nieuwbouw en verrees er een nieuw modern woonhuis dat niet langer een directe relatie heeft met het bedrijf. Deze transformaties beïnvloeden ook de erfinrichting, die geheel afgestemd wordt op een goede toegankelijkheid met voldoende manoeuvreerruimte voor zwaar transport en landbouwmaterieel.

Snelwegen
De Arnhemseweg vormde van oudsher een belangrijke verbindingsroute vanuit Apeldoorn naar het zuiden. Regionaal waren enkele wegen van belang als verbinding tussen kernen, zoals de Woudweg tussen Lieren en Klarenbeek, Engelanderholt tussen Beekbergen en Ugchelen en de Kanaal-Zuid als alternatief voor de Loenenseweg richting Eerbeek en Dieren.
Vanuit de centrale positie die de stad Apeldoorn reeds innam, werden na 1965 de rijkswegen A1 en A50 aangelegd. Knooppunt Beekbergen en de tracés van de A1 werden vanaf 1967 aangelegd en in 1972 opengesteld. Het tracé van de A50 tussen Hoenderloo en knooppunt Beekbergen werd eveneens in 1972 geopend, waarna in 1988 en 1990 openstelling van de tracés tussen knooppunt Waterberg en Schaarsbergen en tussen Schaarsbergen en Hoenderloo volgden.

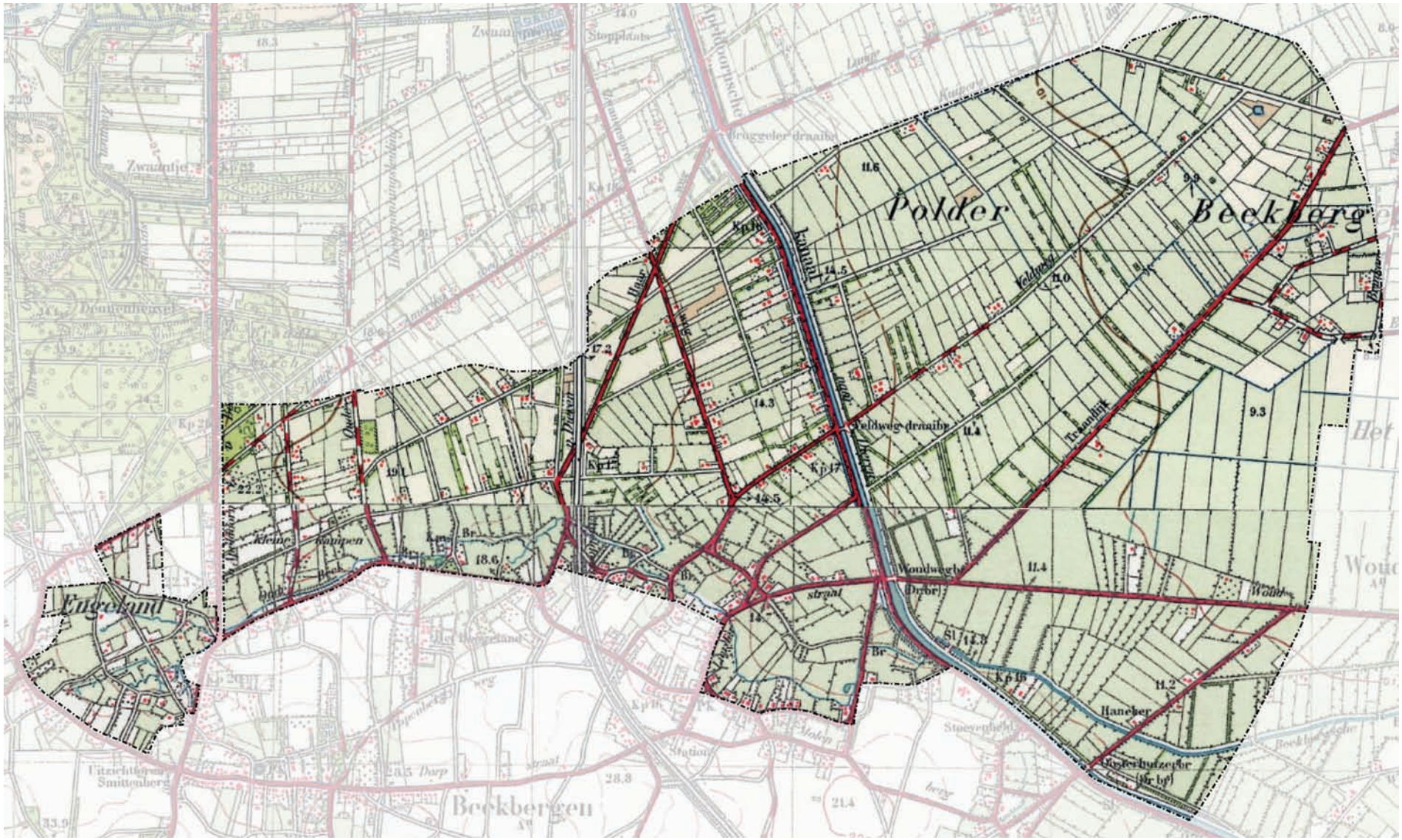
In de ontsluiting van de stad zouden de Arnhemseweg en Kayersdijk een belangrijke rol gaan spelen, waartoe deze wegen waren voorzien als extra breed en gedeeltelijk werden gerealiseerd. Het verlengde van de Kayersdijk langs Beekbergen naar de Loenenseweg bleef echter bij een studie, waardoor de weg na de afslag van de A1 plots eindigt.

Enkele afzonderlijke zaken

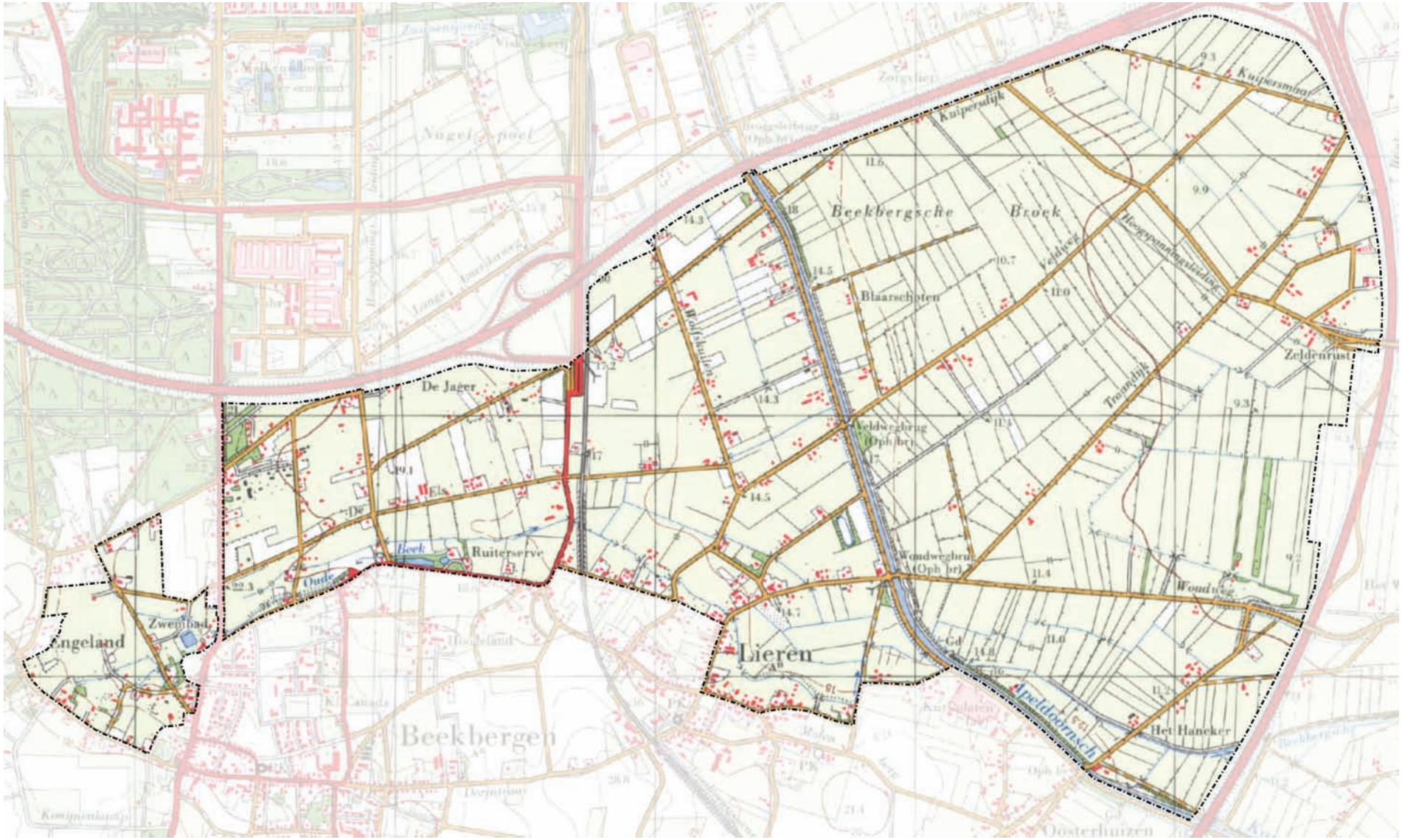
Zwembad De Hagenbrug: In 1930 opende natuurbad De Hagenbrug ten westen van de Arnhemse(straat)weg. Het werd gevoed door water uit de Beekbergse Beek en groeit uit tot een populaire voorziening. Nadat de gemeente op korte afstand een andere zwembad opent, verliest het verouderde bad de concurrentieslag en sluit omstreeks 1975.[17]

Waterzuivering aan de Wippenpol: tussen ca. 1960 en 1975 kwam aan de Wippenpol een ‘zuiveringsinstallatie’. Dit betrof een ovale watergang en enkele voorzieningen. Thans is het terrein buiten gebruik en verruigd tot bos.

17 https://dorpsraadbeekbergen.nl/geschiedenis/25-de-hagenbrug/

Uitsnede en combinatie van topografische kaarten, uitgave 1932-1934. Het gebied is geheel ontgonnen, wordt doorsneden door (veld)wegen en kent veel kleinschalige bosjes en perceelrandbeplanting. (Bron: Kadaster, topotijdreis.nl.)

Uitsnede en combinatie van topografische kaarten, uitgave 1976. De snelwegen zijn aangelegd en de ruilverkaveling is uitgevoerd.
(Bron: Kadaster, topotijdreis.nl.)

Situatie ca. 1830.

Situatie thans.

Situatie ca. 1966.

2. HUIDIGE SITUATIE

Karakteristieken vanuit de ontwikkelingsgeschiedenis

In voorgaande hoofdstuk is aan de hand van enkele bepalende thema's de ontwikkeling van het Beekbergse Broek behandeld. Hierna wordt ingegaan op enkele gebiedskarakteristieken die voortkomen uit die ontwikkelingsgeschiedenis.

Ondergrond
De natuurlijke ondergrond bestaat uit dekzanden, waarop bodems in de vorm van laarpodzol-, veldpodzol-, enkeerd-, gooreerd- en beekeerdgronden zijn ontstaan.[18] Tot in de 19e eeuw kende deze ondergrond een relatief grote differentiatie met plaatselijk hogere dekzandkoppen of nattere delen door kwel of stagnatie. Tijdens de ontginning zijn deze lokale verschillen grotendeels weggewerkt. De verschillen in bodemopbouw, die nog wel aanwezig zijn, komen, met name sinds de landinrichting kort na de Tweede Wereldoorlog, vrijwel niet meer tot uiting in het landgebruik.
Op hoofdlijnen is van west naar oost de natuurlijke gradiënt nog wel herkenbaar: van de hogere enkgronden van Engeland, via de heideontginningen van het Beekbergse Broek, naar het herstelde moerasbos van het Beekberger Woud.

Gebruik
Het gebied heeft in de 19e eeuw een ingrijpende transformatie doorgemaakt van zeer extensief, collectief gebruik naar meer intensief, privaat gebruik. Het kent sindsdien hoofdzakelijk een agrarisch karakter, met boerderijen, akkers en weilanden. Verspreid hebben zich in de loop der tijd steeds meer (niet-grondgebonden) woningen en bedrijven in het gebied gevestigd, met name in de buurt van uitvalswegen als de Arnhemseweg en Kanaal-Zuid.
De wegen in het Beekbergse Broek zijn vanuit de rationele ontginning hoofdzakelijk recht, in tegenstelling tot de gebogen tracés op de engen, zoals in Engeland. Het wegenstelsel is echter niet regelmatig, maar kent knikte tracés en zelden haakse aansluitingen. De percelen zijn onregelmatig in grootte en vorm en zijn hoofdzakelijk recht begrensd en haaks op wegen georiënteerd.

De anomalie van het Beekberger Woud is herkenbaar gebleven in de hoek tussen Traandijk en Woudweg, de gedraaide oriëntatie van de daaraan grenzende gebieden en de inrichting en het gebruik in de voormalige polder Het Woud ten opzichte van de omgeving.
De erven zijn relatief eenvoudig en sober in opzet. Zo is vanuit het verleden vrijwel geen sprake van geriefhoutbosjes, leilinden, boomgaarden, vijvers, eendekooien of andere aan erven of agrarische activiteiten verbonden kleinschalige landschapselementen. Knotwilgen zijn eerder een restant van de ruilverkaveling dan een in oorsprong aanwezige gebruiksvorm. Historische beplanting op de erven komt vrijwel telkens voort uit erf- en randbeplanting, veelal inheemse soorten als eik en els.

Het Apeldoorns Kanaal is een dominante lijn geworden in het gebied, mede door de afhankelijkheid van bruggen om het kanaal te passeren en de markant hoog opgaande bomenrijen aan weerszijden. De snelwegen zijn eveneens dominante structuren, doch kennen nog relatief veel onderdoorgangen en worden gecamoufleerd door aanliggende bossen in plaats van gemarkeerd door structurele beplanting.
Met name ten oosten van het kanaal zijn enkele onverharde en doodlopende wegen, waardoor een grote dynamiek daar is uitgebleven. In Engeland zijn eveneens enkele halfverharde wegen, die dienen ter ontsluiting van de aanliggende velden en woningen.

Occupatie
Binnen het onderzoeksgebied is sprake van verspreide bebouwing, soms direct aan de weg gesitueerd, soms om wat meer afstand. Vrijwel elke weg kent meer of minder aanliggende bebouwing, zonder dat dit aaneengesloten linten zijn geworden. Het gebied ten oosten van het kanaal kent een lagere dichtheid aan bebouwing.
Ten zuiden van het onderzoeksgebied liggen de drie zelfstandige kernen Beekbergen, Lieren en Oosterhuizen. In de 19e eeuw was nog sprake van meerdere verspreide clusters van boerderijen, waarbij tussen Lieren en Oosterhuizen nog Het Oude Veen of Voshuijsen als buurtschap werd aangegeven.
De Beek vormde in het verleden en ook nu nog een scheidslijn tussen de dorpsbebouwing op de flank van de engen en de broekgronden ten noorden van de waterloop.

18 https://www.atlasleefomgeving.nl/kaarten; https://bodemdata.nl/

Ruimtelijke opbouw van het gebied, als gevolg van de ontwikkelingsgeschiedenis, met onderscheid van hoofd- en secundaire wegen, clusters van bebouwing, beplantingsstructuren en open gebieden. (Bron ondergrond: Kadaster, pdok.nl.)

Ten noorden van het onderzoeksgebied is het voormalige territorium van buurtschap Wormen, met onder meer het Wormensche Veld dat aansloot op het Beekbergse Broek, compleet getransformeerd tot onderdeel van de stedelijke agglomeratie. Het contrast tussen het stedelijke gebied ten noorden van de A1 en het landelijke gebied ten zuiden is geleidelijk steeds groter geworden.
De huidige bebouwing in het onderzoeksgebied kan worden getypeerd als: vrijstaand, veelal gekoppeld aan functionele bijgebouwen als stallen of schuren, met afstand tussen de erven.

Ruimtelijkheid
Binnen het gebied zijn verschillen in openheid en ruimtelijkheid. In Engeland is met name vanaf de omliggende wegen zicht op de open velden. Het centrale laaggelegen brongebied van de beek is meer kleinschalig met bosschages. Het gebied tussen Arnhemseweg en Hansengraaf kent een relatief hoge dichtheid aan bebouwing, erven en wegen. Daartussen zijn open middengebieden. Het gebied ten oosten daarvan, tot het kanaal, is hoofdzakelijk noord-zuid gericht, parallel aan het kanaal. De open middengebieden worden met name onderbroken voor de wegbeplanting. In het gebied ten zuiden daarvan, rondom de Lierderstraat, is de Oude Beek nadrukkelijk aanwezig met beplanting erlangs. De licht gebogen Veldwegbrug en Lierderstraat hebben hier geen beplanting, zodat er contrast is met de dorpen en de rationele heideontginningen. Ten oosten van het kanaal is het gebied aan weerszijden van de Veldweg relatief grootschalig door openheid en minder (doorgaande) wegen.
Het meer verdichte gebied - qua wegen, erven en beplantingen - van Elsbos sluit landschappelijk aan bij de voormalige hooilanden ten oosten van de snelweg A50. Het gebied aan weerszijden van de Hanekerweg is een overgangsgebied tussen de ontginningen langs de Woudweg en de Oude Beek.
De meer kleinschalige verkaveling langs de beek, met perceelrandbeplanting haaks op de waterloop, is tussen ca. 1930 en 1960 verdwenen. Alleen ten oosten van het kanaal zijn de stroken met struweel haaks op de Oude Beek nog aanwezig.
De eenzijdige beplanting van wegen met rijen eiken of essen is voortgekomen uit het ruilverkavelingplan.
Opvallend is de aanwezigheid van enkele rijen italiaanse populieren, die met name na 1945 werden aangeplant als windscherm of randbeplanting langs erven. Sporadisch komen grove dennen voor, die tekenend zijn voor de schrale zandgronden.
De laatste jaren zijn, met de komst van steeds meer woningen en natuurontwikkeling in het gebied, het aantal kunstmatige wateren (vijvers, poelen) en beplantingen toegenomen.

Overzicht van thans aanwezige structuren, onderscheiden naar periode van aanleg of ontstaan.
(Bron ondergrond: Kadaster, pdok.nl.)

Historische relicten

Tot de thans nog binnen het onderzoeksgebied aanwezige, meest relevante historische structuren en onderdelen behoren, naar periode van aanleg of ontstaan:

Uit de periode vóór 1832:
1. De Oude (Beekbergse) Beek met sprengenstelsel in Engeland
2. De drie watermolens: Tullekensmolen, Ruitermolen en Gasthuismolen
3. Enkele historische routes en beekkruisingen: Engelanderweg, Tullekensmolenweg, Oude Apeldoornseweg, Lierderstraat, Molenvaart, etc.
4. Restanten van de oude route tussen Lieren en Klarenbeek langs de beek
5. Het rechte tracé van de Arnhemseweg, omstreeks 1830 verbeterd tot straatweg

Uit de periode vóór 1870:
6. Het Apeldoorns Kanaal met bruggen en brugwachterswoning, weg en vml. jaagpad, en bomenrijen
7. Ontginningswegen: Woudweg, Traandijk, Veldweg, Kuipersdijk, Wolfskuilen, Wippenpol, De Els, Kruisweg, Amerikaweg, etc. met div. aanliggende boerderijen

Uit de periode vóór 1900:
8. De spoorlijn Apeldoorn-Dieren
9. De ringvaart en verkaveling van polder Het Woud, voorheen het moerasbos Beekberger Woud
10. Enkele wegen en diverse boerderijen *(niet aangeduid)*

Uit de periode voor 1940:
11. Enkele wegen en diverse boerderijen, bedrijven en woningen *(niet aangeduid)*
12. Voormalig zwembad De Hagenbrug

Uit de periode voor 1966:
13. Enkele nieuwe wegen (Nieuwe Voorweg, Engelanderkamp), wegbeplantingen, watergangen en diverse boerderijen naar aanleiding van de ruilverkaveling
14. Voormalige waterzuivering aan de Wippenpol

Uit de periode na 1966:
15. Nieuwe wegen naar aanleiding van de aanleg van de snelwegen A1 en A50
16. Diverse nieuwe woningen en erven, bedrijven, bosschages en waterpartijen *(niet aangeduid)*
17. Natuurontwikkeling, onder andere langs de Oude Beek en in het Beekberger Woud *(niet aangeduid)*

De Engelanderweg richting Beekbergen.

Het monumentale woonhuis aan de Engelanderweg 32.

Voormalige veestallen op een veldje tussen Engeland en Arnhemseweg.

Woonhuis in de rij op Arnhemseweg 453.

Inrit naar een voormalig boerderijtje op de eng.

Onverharde wegen, gemengde beplanting en weiden (met paarden) op de eng.

Spoor bij de Nieuwe Voorweg te Lieren.

Oude bomen langs de Molenvaart tussen eng en beek.

Onverharde deel van de weg Engelanderkamp, tussen erf (links) en beek (rechts).

Natuur langs de sprenglopen in het brongebied van de beek.

Eenzijdige eikenrij langs De Els (tussen Kruisweg en Arnhemseweg).

Directeurswoning op Tullekensmolenweg 47, onderdeel van het ensemble bij de Ruitersmolen.

Ruitersmolen aan de Tullekensweg 53.

Tullekensmolen op Tullekensmolenweg 33, thans in gebruik als museum, naast een tuincentrum.

De kruising van de Oude Beek bij de Hanekerweg.

Elsensingels haaks op de beek ten oosten van het kanaal.

Bedrijfsgebouwen en restanten van de Gasthuismolen aan de Molenvaart 41 in Lieren.

Boerderij aan Kanaal Zuid 220.

De Blaarschoten met erf waarlangs Italiaanse populieren staan.

Rij als restant van perceelrandbeplanting aan de Kuipersmaat.

Ensemble van ophaalbrug, brugwachterwoning en uitspanning tussen Woudweg en Lierderstraat.

Het Apeldoorns Kanaal met hoog opgaande beplanting erlangs.

Eiken langs de Elsbosweg.

Natuurlijke velden tegen het Beekberger Woud, gezien vanaf de Traandijk.

3. WAARDENSTELLING

Waarderingsmethode

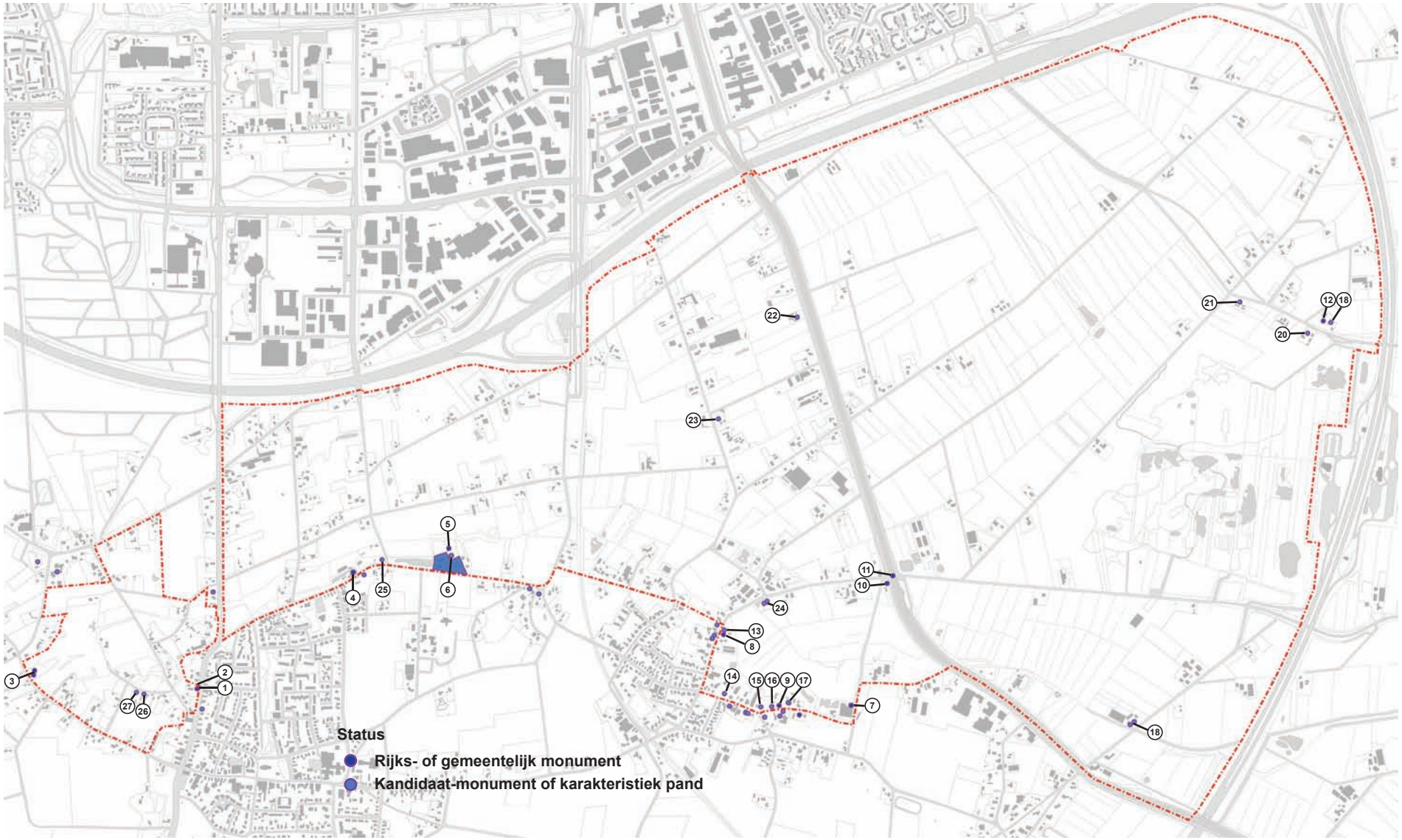
De in onderliggend rapport gevolgde waarderingsmethode is afgestemd op de 'Richtlijnen Tuinhistorisch Onderzoek'.[1] Hierin wordt onder meer nadruk gelegd op het belang van goede doorgronding van de ontwikkelingsgeschiedenis van een plek en een heldere en verifieerbare methode om te komen tot een duidelijke representatie van de waarden in beschrijvingen en tekeningen.

In de waardestelling zijn verschillende aspecten van de algemene historische waarden, tuinhistorische waarden en ensemblewaarden in ogenschouw genomen. De waardering wordt uitgedrukt in de volgende kwalificaties:

- hoog (blauw): van cruciaal belang voor het karakter, de structuur en/of de betekenis van de aanleg;
- positief (groen): van ondersteunend belang voor het karakter, de structuur en/of de betekenis van de aanleg;
- neutraal (indifferent): van relatief weinig belang voor het karakter, de structuur en/of de betekenis van de aanleg.

Een waardestelling is geen absoluut gegeven, maar dient om een gewicht (of weging) toe te kennen en om met elkaar in gesprek te gaan over unieke of bijzondere kenmerken. Naarmate een hogere waarde is toegekend, zal een meer krachtig argument benodigd zijn om deze waarde aan te tasten.

1 *Tuinhistorisch onderzoek - Voor waardestellingen van ontworpen groen erfgoed; Uitvoeringsrichtlijn URL 6001*, Stichting Erkende Restauratiekwaliteit Monumentenzorg, 2026; https://www.stichtingerm.nl/kennis-richtlijnen/url6001.

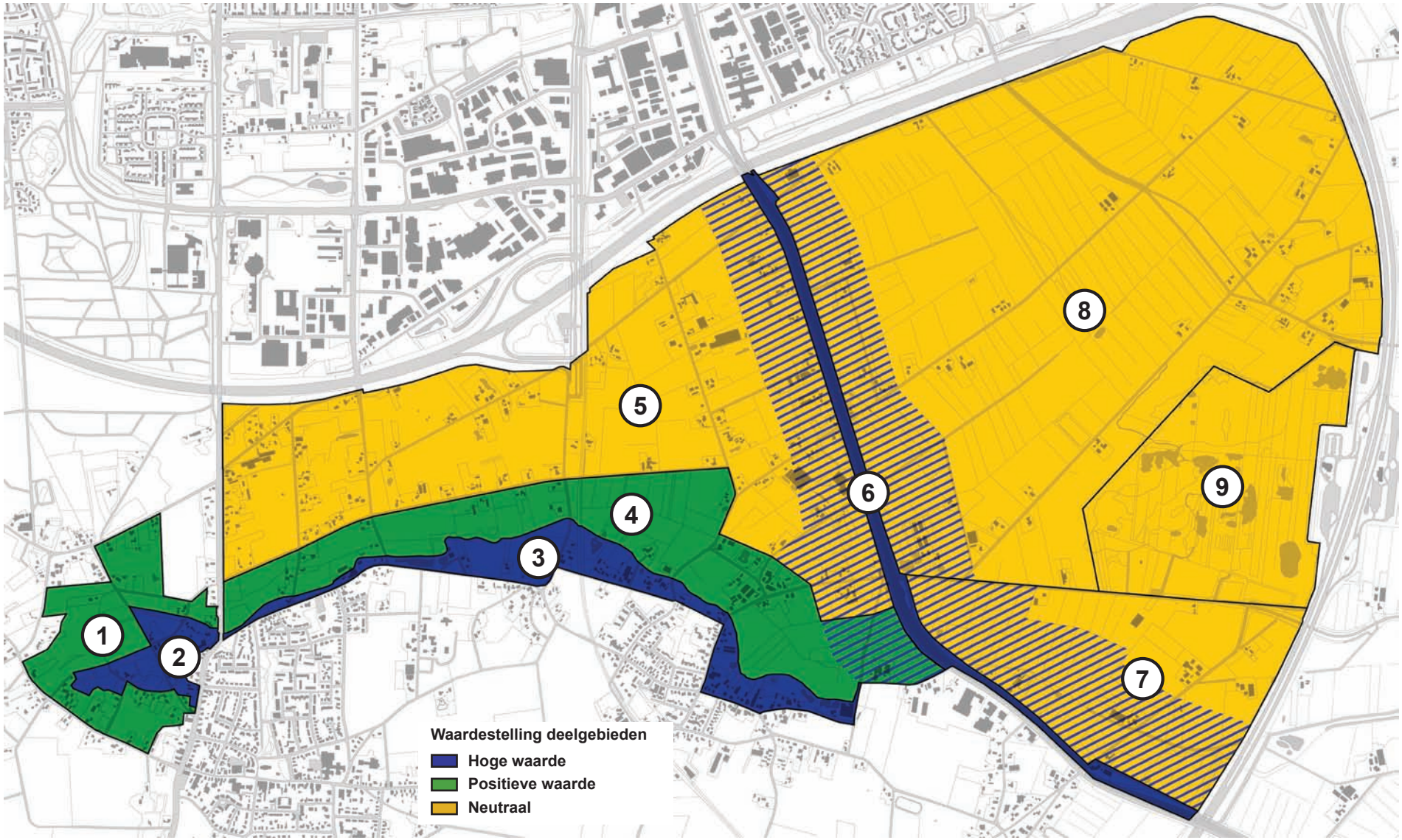

Beschermde panden en structuren.
(Bron ondergrond: Kadaster, pdok.nl.)

Beschermde waarden

Enkele objecten binnen het onderzoeksgebied zijn reeds aangewezen als beschermd monument of als karakteristiek pand, of staan op de nominatie om aangewezen te worden (kandidaat).

	Type	Naam	Adres	Omschrijving
1	RM, 514579	transformatorhuisje	Arnhemseweg z.n., Beekbergen	gebouwtje naar ontwerp van Gerrit Versteeg sr., uit ca. 1930
2		brandspuithuisje	Arnhemseweg z.n., Beekbergen	geschaard onder RM 514579, doch niet in die beschrijving meegenomen
3	GM	De Hertsweide	Engelanderweg 32, Beekbergen	landhuis naar ontwerp van A.H. Wegerif, uit 1911
4	GM	Tullekensmolen	Tullekensmolenweg 33, Beekbergen	watermolen, ca. 1872 herbouwd
5	GM	Ruitersmolen	Tullekensmolenweg 53, Beekbergen	watermolen, ca. 1898 herbouwd
6	GM - kandidaat	Ruiterserve - directeursvilla en terreinaanleg met vijver	Tullekensmolenweg 47, Beekbergen	villa bij de Ruitersmolen, ca. 1926 gebouwd
7	GM	Gasthuismolen	Molenvaart 41, Lieren	
8	GM	Hallehuisboerderij	Lierderstraat 36, Lieren	boerderij uit ca. 1852
9	GM	Schuur, hallehuis met middenlangsdeel	Molenvaart 29, Lieren	boerderij en schuur uit ca. 1825/eerste helft 19e eeuw
10	GM	Brugwachterwoning	Kanaal Zuid 268, Lieren	bij de Woudwegbrug, uit ca. 1880
11	GM	Woudwegbrug	tegenover Kanaal Zuid 268, Lieren	ophaalbrug over het kanaal, uit ca. 1915
12	GM	Boerderij	Elsbosweg 5, Klarenbeek	boerderij uit ca. 1953
13	Karakteristiek pand	Schuren	bij Lierderstraat 36, Lieren	twee geschakelde schuren
14	Karakteristiek pand	Boerderij	Molenvaart 9, Lieren	pand uit ca. 1794
15	Karakteristiek pand	Boerderij	Molenvaart 27, Lieren	pand uit ca. 1901
16	Karakteristiek pand	Boerderij	Molenvaart 29, Lieren	pand uit ca. 1852
17	Karakteristiek pand	Boerderij	Molenvaart 33, Lieren	geschakelde schuren, uit ca. 1929
18	Karakteristiek pand	Boerderij Haneker	Hanekerweg 7, Klarenbeek	pand uit ca. 1921, met naastgelegen schuur
19	Karakteristiek pand	Boerderij	Elsbosweg 7, Klarenbeek	pand uit ca. 1900
20	Karakteristiek pand	Boerderij Zeldenrust	Elsbosweg 8, Klarenbeek	pand uit ca. 1925
21	Karakteristiek pand	Boerderij De Kamp	Elsbosweg 2, Klarenbeek	pand uit ca. 1932
22	Karakteristiek pand - kandidaat	Boerderij	Kanaal Zuid 220, Lieren	
23	Karakteristiek pand - kandidaat	Boerderij	Wolfskuilen 14, Lieren	
24	Karakteristiek pand - kandidaat	Boerderij	Lierderstraat 46, Lieren	boerderij en naastgelegen schuur
25	Karakteristiek pand - kandidaat	Woning	Tullekensmolenweg 41, Beekbergen	pand uit ca. 1925
26	Karakteristiek pand - kandidaat	Boerderij	Engeland 13, Beekbergen	
27	Karakteristiek pand - kandidaat	Boerderij	Engeland 15, Beekbergen	boerderij en naastgelegen schuur

Waardestelling van deelgebieden.
(Bron ondergrond: Kadaster, pdok.nl.)

Waarden per deelgebied

Met betrekking tot de deelgebieden, als ruimtelijke of landschappelijke eenheid, zijn verschillende aspecten te belichten. De hierbinnen gelegen waardevolle elementen en structuren komen in de volgende paragraaf aan bod.

1. 'Engeland' (positieve waarde)

Als bewoningsgebied kent Engeland een lange geschiedenis. Er lopen enkele oude wegen, zoals de Engelanderweg (zuid) en de diagonaal en recht het gebied doorkruisende weg 'Engeland'.
Er is sprake van enkele historische locaties van boerderijen en enkele markante oude bomen. De resterende open velden, die verwijzen naar de akkers en zowel doorzichten als beleving van de hoogteverschillen waarborgen, zijn kenmerkend en waardevol.
De ouderdom en gaafheid van individuele panden en/of groenstructuren is in de meeste gevallen beperkt, mede door 20e-eeuwse functiewijzigingen van agrarisch naar wonen.

2. Brongebied van de Oude Beek (hoge waarde)

De gegraven sprengen voor aanvoer van water naar de watermolens vertegenwoordigen een hoge waarde, mede door landelijke zeldzaamheid, kwetsbaarheid en kenmerkendheid voor dit gebied. Het brongebied vormt samen met de beekloop en de watermolens één ensemble.

3. Beekloop Oude Beek (hoge waarde)

De beekloop heeft een bepalende rol gespeeld in het verleden van de dorpen: het vormde de grens met de onbewoonde velden ten noorden van de beek en was de beweegreden voor vestiging van drie watermolens. De beek is mede door de aanliggende beplanting een herkenbare structuur gebleven.

4. 'Kleine Nieuwe Kampen' (positieve waarde)

Ten noorden van de beek lagen van oudsher enkele onbebouwde kampen. De oorspronkelijke noordgrens is nog herkenbaar in De Els. Enkele historische routes die de beek kruisen of duiden op ouder gebruik, zoals De Brink, zijn hier nog aanwezig. De naoorlogse landinrichting heeft door middel van beplanting langs de beek, openheid of eenzijdige wegbeplanting het karakter versterkt. De kleinschaligheid met meer veldpaden en perceelrandbeplanting is echter verdwenen.

5. Beekbergse Broek west (neutrale waarde)

Het gebied is te kenmerken als 19e-eeuwse heideontginning, die geleidelijk is verdicht met bebouwing, die naast agrarisch vaak een andere functie heeft, waardoor het oorspronkelijke karakter nog wel herkenbaar maar in gaafheid nog maar beperkt aanwezig is. De wegen zijn structuurbepalend, mede door de wegbeplantingen in de naoorlogse landinrichting en de eraan gevestigde erven.

6. Kanaalzone (hoge waarde)

Het kanaal betreft een bijzondere infrastructuur, kenmerkend voor de 19e-eeuwse ambities. Het betreft een historisch ensemble tezamen met de bruggen en brugwachterswoningen. Het vormt een markante structuur in het landschap, mede door de plaatselijk hogere ligging en doorgaande bomenrijen aan weerszijden. De beleving van deze landschappelijke situering is inherent aan de open zone aan beide zijden van het kanaal.

7. 'De Beekhof' en 'Haneker' (neutrale waarde)

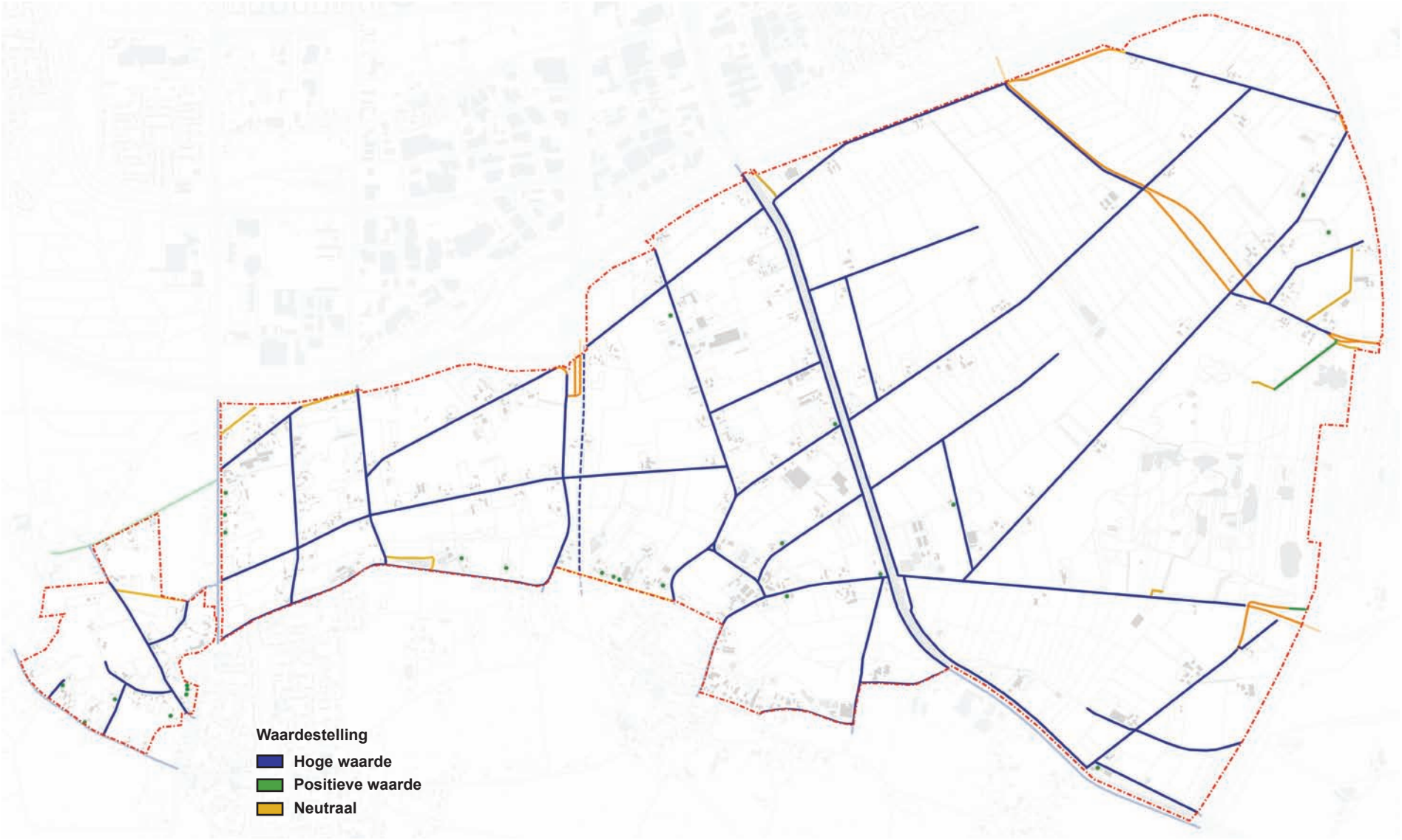
Het deelgebied kent geen historische aanduiding en is daarom genoemd naar twee historische boerderijen in het gebied. De aanwezigheid van de oude beekloop, diverse kavelrandbeplantingen en enkele historische wegen als de Woudweg en Hanekerweg is van waarde. Het karakter en open landschap is plaatselijk aangetast door bedrijvigheid en de snelweg.

8. Beekbergse Broek oost (neutrale waarde)

Het gebied is te kenmerken als 19e-eeuwse heideontginning. Het oorspronkelijke agrarische en enigszins geïsoleerde karakter zijn nog herkenbaar, onder meer in de openheid, doodlopende wegen en relatief lage dichtheid van bebouwing. De wegen, locaties van enkele erven en diverse beplantingen zijn structuurbepalend en historisch het meest relevant.

9. Het Beekberger Woud (neutrale waarde)

Het deelgebied heeft enkele grote transformaties doorgaan. Het staat te boek als laatste gekapte oerbos. Restanten van sloten en ringvaart, als onderdeel van de rationele ontginning, zijn nog herkenbaar en als cultuurlaag van waarde. In de meer recente natuurontwikkeling blijft het 'woud' als eenheid herkenbaar, hoewel de snelweg voor een nadrukkelijke scheiding heeft gezorgd.

Waardestelling van structuren en elementen: 1) wegen en erven.
(Bron ondergrond: Kadaster, pdok.nl.)

Waardering van structuren en elementen

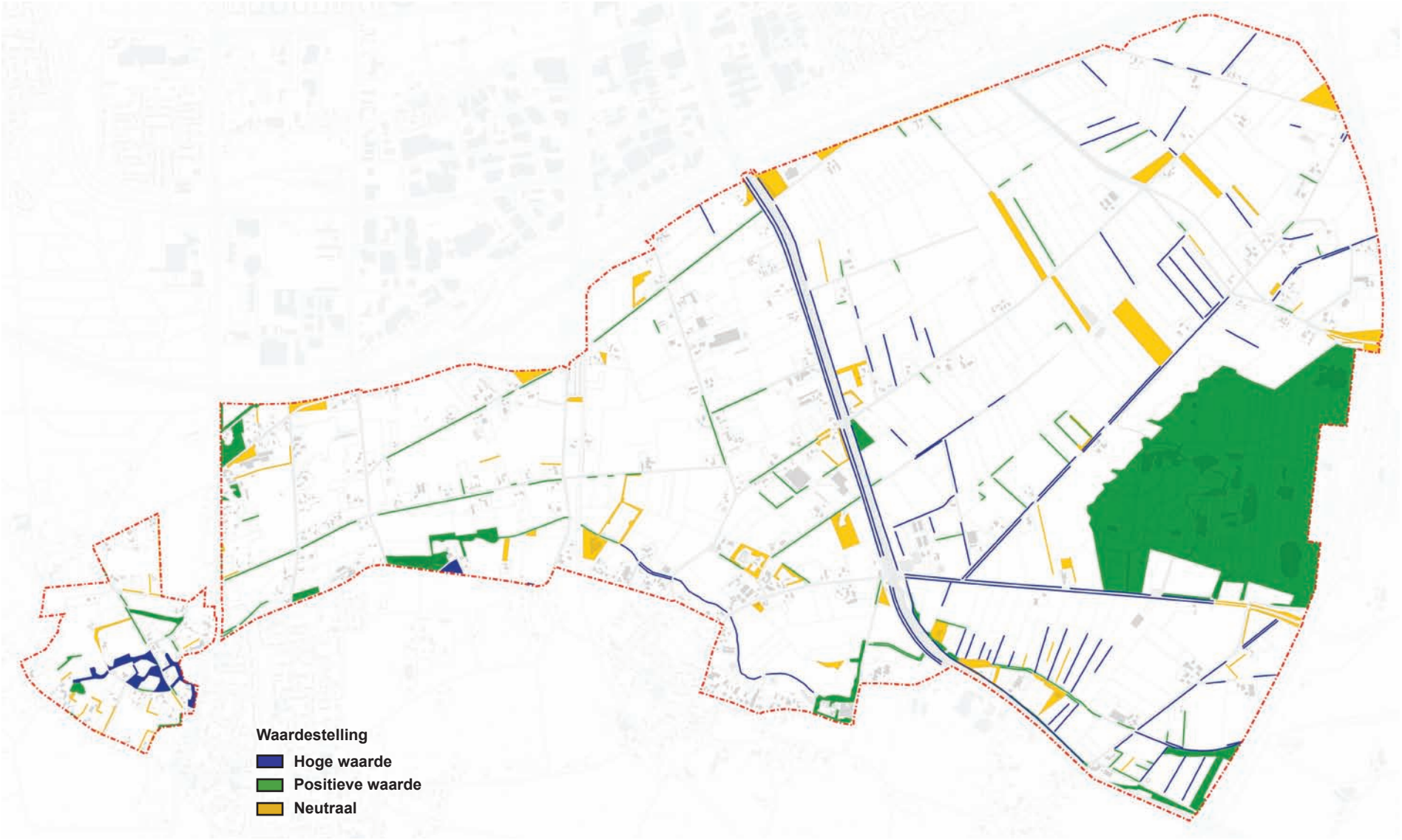
Op basis van de historische achtergronden zijn verschillende thans aanwezige elementen en structuren te beoordelen. Dit geeft een gedifferentieerd palet, zoals weergegeven op naaststaande kaart, waarbij met name de meer oude en gave onderdelen een hoge waarde zijn toegekend. Gebouwen zijn niet gewaardeerd en alleen aangeduid indien deze als monument of karakteristiek pand zijn aangewezen.
Tot de essenties van het gebied, hoewel niet altijd met een even grote ruimtelijke weerslag, behoren in ieder geval:

- de Oude Beekbergse beek, aangepast in relatie tot de watermolens;
- de agrarische gradiënt met Engeland als onderdeel van de oorspronkelijke hogere bouwlanden; de Kleine Nieuwe Kampen en enkele gebieden direct ten noorden van de beek als kleine weiden en graslanden; en het overige gebied als voormalig heide- en bosgebied, dat in de 19e eeuw werd ontgonnen;
- het Apeldoorns Kanaal als regionale structuur.

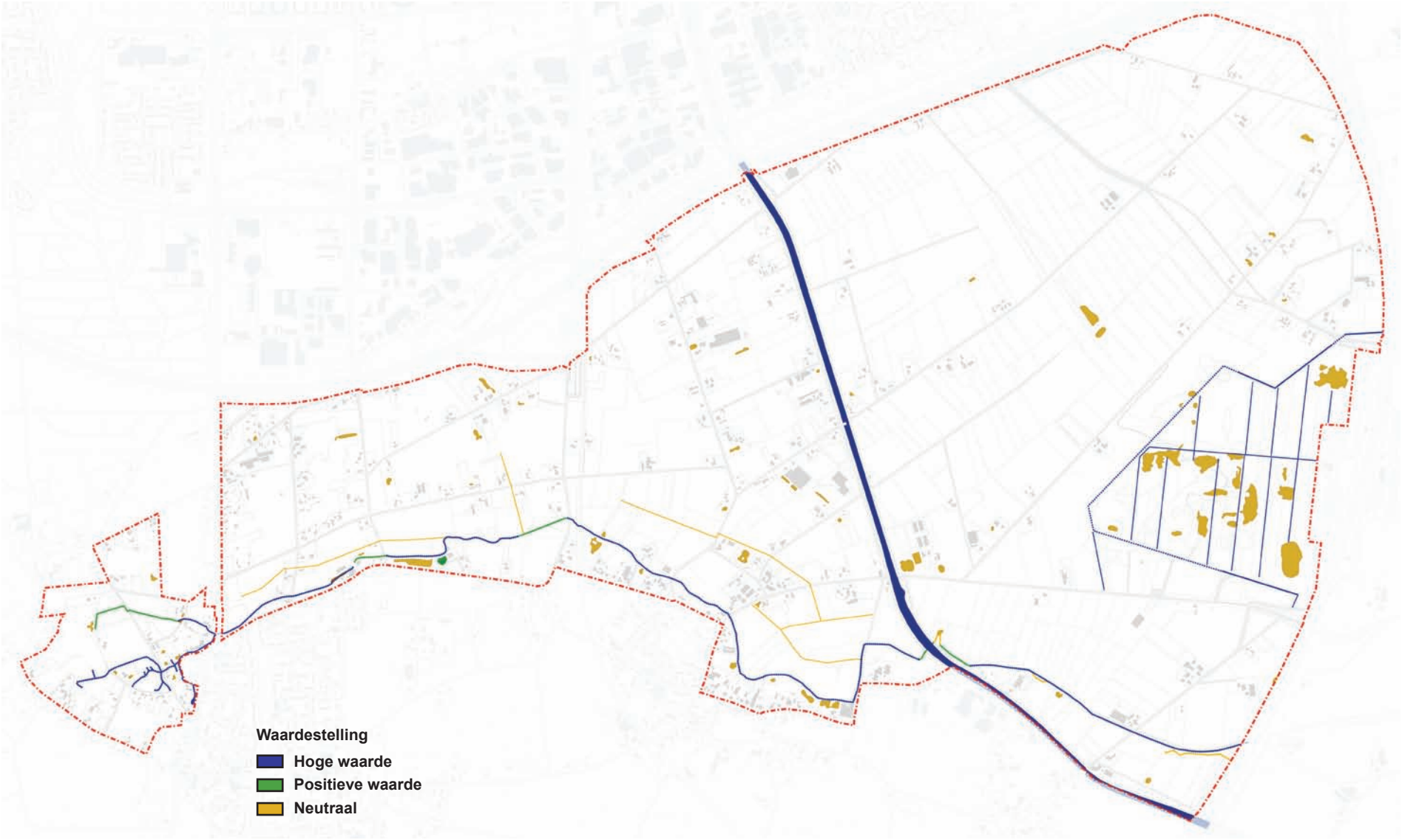
In naaststaande drie waardekaarten is telkens één thema uitgelicht:

1) Wegen en erven: de historische routes en wegen zijn hoog gewaardeerd, waaronder de wegen in Engeland, Oude Apeldoornseweg, Traandijk en Woudweg. Ook de parallelwegen van het kanaal zijn van hoge waarde geacht, mede gezien de oorspronkelijke opzet met weg en jaagpad. Enkele erven zijn vanwege karakteristieke bebouwing of aanwezige erfbeplanting als positief aangeduid.
2) Groenstructuren: de bossen in het brongebied van de beek en bij de Ruitersmolen zijn hoog gewaardeerd. Overige beplanting is niet altijd oud, maar kan wel op een historische locatie staan (waar in het verleden bos aanwezig was), bijvoorbeeld langs de beek of in het Beekberger Woud. Ten oosten van het kanaal zijn meerdere kavelrandbeplantingen verbonden met perceelsgrenzen van vóór 1832, en daarom historisch van hoge waarde. Veel andere bossen en bosschages zijn meer recent voortgekomen uit tuinaanleg of natuurontwikkeling.
3) Waterlopen en waterpartijen: de oorspronkelijke beekloop en sprengen zijn hoog gewaardeerd, evenals het kanaal. Vanuit de in samenhang gerealiseerde perceelssloten en ringsloot van het Beekbergerwoud zijn deze hoog gewaardeerd. Vrijwel alle waterpartijen bij erven betreffen recente tuinvijvers of poelen vanuit natuurontwikkeling.

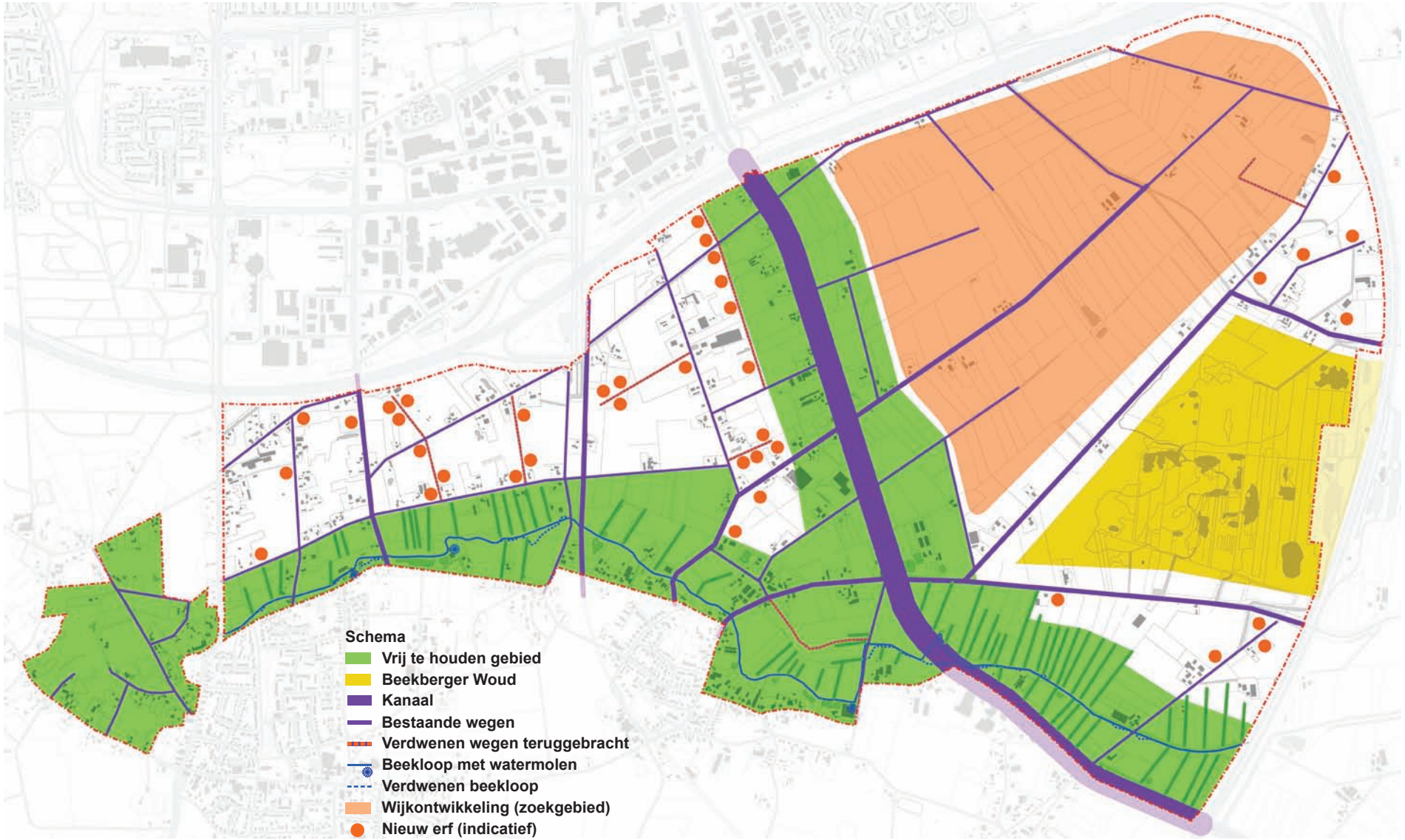
Overige, niet op de kaart aangeduide elementen en structuren behoren niet tot de essentie of uitzonderlijke aspecten van dit gebied en zijn als zodanig ondergeschikt. ‘Neutraal’ beoordeelde elementen en structuren zijn in het algemeen relatief recent of verkeren buiten een historische samenhang.

Waardestelling van structuren en elementen: 2) groenstructuren.
(Bron ondergrond: Kadaster, pdok.nl.)

Waardestelling van structuren en elementen: 3) waterlopen en waterpartijen.
(Bron ondergrond: Kadaster, pdok.nl.)

Schets met indicatieve verspreiding van nieuwe ontwikkelingen.
(Bron ondergrond: Kadaster, pdok.nl.)

4. VERSTERKINGSKANSEN

Identiteitsversterking
Voor de te ontwikkelen gebieden zal een stedebouwkundig plan worden gemaakt. Aanbevolen wordt om ook voor de minder intensief te ontwikkelen gebieden een integraal landschaps- of stedebouwkundig plan te maken, zodat op zichzelf staande, losse bouwplannen worden voorkomen. Hierbij kunnen de volgende historische aspecten worden meegenomen in de planvorming.

Contrast tussen gebied ten westen en ten oosten van het kanaal
Het gebied tussen de Arnhemseweg en het kanaal kent een ander karakter dan het gebied tussen kanaal en de snelwegen. Dit is een gevolg van een meer geïsoleerde ligging van het oostelijke gebied, op grotere afstand van de dorpen en doorgaande wegen. Alsmede doordat in het westelijke gebied een ruilverkaveling heeft plaatsgevonden. In het westelijke deel is meer bebouwing, minder perceelrandbeplanting en een planmatige, veelal eenzijdige wegbeplanting aanwezig. Ook de kavelgrootte en dichtheid van sloten is bij de ruilverkaveling aangepast, terwijl in het oostelijke gebied deze meer in lijn is met de oorspronkelijke 19e-eeuwse ontginning.
Versterking van het contrast is mogelijk door te letten op het verschil in wegbeplantingen en kavelmaat.

Contrast tussen beekdal en heideontginning
De zone langs de Oude Beek kent een oudere ontginning en was oorspronkelijk onbebouwd, met een kleinschalig karakter door de aanwezige perceelrandbeplanting. De heideontginning betrof een aanzienlijke transformatie van een ruig en geschakeerd landschap in een geordend en productief gebied. Rechte wegen en verspreide agrarische erven zijn onderdeel van die ontginning.
Het contrast is te versterken door in het beekdal geen bebouwing toe te voegen en in te zetten op haaks op de beek staande perceelrandbeplanting.

Agrarisch karakter
Het agrarisch karakter van het gebied schuilt in het gebruik van de landerijen, alsmede in de beplantingen en aanwezige erven. De agrarische erven zijn over het algemeen compact met een boerderij of woonhuis met één of meer schuren. De erven liggen relatief dicht op elkaar, en soms met twee of meer tegen elkaar, met plaatselijk ruimte ertussen waar vanaf de weg doorzicht is op het land. Hoewel historisch relatief sober is erfbeplanting mede beeldbepalend voor de huidige variatie in het gebied. Clusters van bebouwing, zoals aan De Brink of Elsbos kunnen inspiratie bieden voor toekomstige verdichting.

Relicten en verdwenen onderdelen
Het Beekberger Woud is reeds een goed voorbeeld hoe een roemrijk verdwenen bos weer hersteld kan worden en nieuwe kwaliteiten kan brengen in het gebied. Gezien de huidige ontwikkelingsrichting is dit gebied te vrijwaren van stedelijke ontwikkeling, en zelfs denkbaar als toekomstig monumentaal gebied.
Enkele verdwenen wegen kunnen aanleiding geven om een gebied te ontsluiten. Deze sluiten, als onderdeel van de heideontginning, reeds aan bij de gebiedskarakteristiek en kunnen de oorspronkelijke kleinschaligheid terugbrengen.
Verdwenen heide, dekzandruggen of poelen, verwijzend naar het oorspronkelijke schrale broeklandschap, kunnen inspiratie bieden voor nieuwe groenvoorzieningen.

Ook kan gedacht worden aan een nadere inventarisatie onder inwoners, welke verhalen of verdwenen elementen zij van belang achten om in het gebied te laten terugkomen.

BRONNEN

Literatuur

Tuinhistorisch onderzoek - Voor waardestellingen van ontworpen groen erfgoed; Uitvoeringsrichtlijn URL 6001, Stichting Erkende Restauratiekwaliteit Monumentenzorg, 2026.

Boosten, M., M. Parlevliet, N. Vossen (red.), *SAGA-rapport 8: Het Verborgen Verleden van het Engelanderholt*, Gemeente Apeldoorn, 2016.

Eck, J. van, K. van der Hoek, C.J.C.W.H. Arnold, *Kadastrale Atlas Gelderland 1832, Beekbergen*, Stichting Werkgroep Kadastrale Atlas Gelderland, Velp, 1998.

Gemeente Apeldoorn, *Archeologische Kenniskaart*, 2012.

Grupstra, N., *Prothocoll van Loenerbos, Verandering in landgebruik en -beheer in de marke van Loenen en Zilven 1595-1893,* Masterscriptie Rijksuniversiteit Groningen, 29 november 2012.

Lohuizen, H. van, 'Het Beekbergerwoud, de geschiedenis van een verloren oerbos (Beekbergen-Lieren)', in: *De Marke*, 1980, nr. 2.

SB4 en Arcx, *Cultuurhistorische analyse Buitengebied Beekbergen & Loenen, Gemeente Apeldoorn*, 2010.

SB4 en Arcx, *Cultuurhistorische analyse Buitengebied Het Woud, Gemeente Apeldoorn*, 2010.

Sloet, J.J.S., *Geldersche Markerechten deel 1*, 1911.

Wijck, H.W.M. van der, *Atlas Gelderse Buitenplaatsen, De Veluwe*, Alphen a/d Rijn, 1988.

Instanties (archieven)

AHN	- Actueel Hoogtebestand Nederland, www.ahn.nl
CODA	- Cultuur, Archief & Erfgoed, Apeldoorn
GA	- Gelders Archief, Arnhem
Kadaster	- www.topotijdreis, Kadaster Archiefviewer
KB	- Koninklijke bibliotheek (Het Geheugen; Delpher), Den Haag
NA	- Nationaal Archief, Den Haag (www.gahetna.nl)
PDOK	- Publieke Dienstverlening Op de Kaart (Kadaster en Rijksoverheid; www.pdok.nl)
RAZ	- Regionaal Archief Zutphen, Erfgoedcentrum Zutphen
RCE	- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort
WUR	- Wageningen Universiteit en Research, Library, Speciale Collecties

Websites

www.ahn.nl
www.apeldoorn-orden.nl
www.atlasleefomgeving.nl
www.bekenstichting.nl
www.cultureelerfgoed.nl
www.delpher.nl
www.dorpsraadbeekbergen.nl
www.erfgoedkanaal.nl
www.geheugenvanapeldoorn.nl
www.gelderlandinbeeld.nl
www.hisgis.nl
www.hetgroteverhaalvanapeldoorn.nl
www.mijngelderland.nl
www.molendatabase.org
www.ohv-demarke.nl
www.onsoosterhuizen.nl
www.pdok.nl
www.ruitersmolen.nl
www.sprengenbeken.nl
www.stichtingerm.nl
www.topotijdreis.nl

SB4
Specialisten in Groen Erfgoed